

ความนำจากผู้เขียน

หนังสือสืบสานสร้างสรรค์วรรณศิลป์ เล่มนี้ เป็นผลงานรวมบทความวิชาการ อันดับ ๔ ของผู้เขียน ประกอบด้วยบทความจำนวน ๗ บท ซึ่งเขียนขึ้นในช่วง พ.ศ. ๒๕๔๙ - ๒๕๕๒ ผู้เขียนนำมาปรับปรุง แก้ไข หรือเพิ่มเติมเพื่อให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น บทความที่นำมารวมเล่มครั้งนี้ ส่วนหนึ่งเป็นบทความที่นำเสนอในที่ประชุมทางวิชาการ ส่วนหนึ่งเป็นบทบรรยายแก่ครู วรรณคดีและนิสิตนักศึกษา อีกส่วนหนึ่งเป็นบทความวิชาการที่เขียนขึ้นเพื่อพิมพ์ในหนังสือที่จัดทำขึ้นในวาระพิเศษของราชบัณฑิตยสถานและสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ดังที่ให้ข้อมูลไว้ในบันทึกวาระการพิมพ์แล้ว

การพิจารณาบทความเพื่อนำมารวมเล่มครั้งนี้ ผู้เขียนมุ่งปรารถนาให้ผู้อ่านมองเห็นการสืบทอดสายธารแห่งวรรณคดีที่ต่อเนื่องไม่มีวันสิ้นสุด เมื่อกวีสร้างสรรค์วรรณคดีขึ้นแล้ว วรรณคดีมิใช่เป็นเพียงมรดกของชาติ แต่บางเรื่องกลายเป็นสมบัติของโลก เป็นทิพย์แห่งสุนทรียที่สืบสานสร้างศิลป์ข้ามยุคข้ามสมัย ข้ามวัฒนธรรม เกิดเป็นวรรณคดีชิ้นใหม่ ลำนวนใหม่ ภาษาใหม่ ดังจะเห็นได้จากบทความเรื่อง “วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีต่างประเทศ” ซึ่งเป็นการศึกษาวรรณคดีในแนวทางของวรรณคดีเปรียบเทียบ (comparative literature) เพื่อสืบค้นบ่อเกิด

ที่มาและอิทธิพลของวรรณคดี บทความชิ้นนี้จึงศึกษาวรรณคดีแบบฉบับหลายเรื่อง เช่น รามเกียรติ์ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ สามก๊ก พระอภัยมณี ฯลฯ ทำให้เห็นการปรับ การเปลี่ยน การปรุง เนื้อหา แนวคิด และรสวรรณคดีจากต่างชาติต่างวัฒนธรรมเหล่านี้ให้สอดคล้องกับรสนิยมคนไทย และค่านิยมในสังคมไทย

วรรณคดีแบบฉบับแทบทุกเรื่องสามารถศึกษาวิเคราะห์รายละเอียดของตัวบทซ้ำแล้วซ้ำอีก รวากับเป็นเหมือนแร่ที่ขุดพบแร่ธาตุอันมีค่าได้ไม่รู้จักหมด บทความเรื่องนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี และบทความเรื่องเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นข้อเขียนที่ศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี และเรื่องขุนช้างขุนแผน เฉพาะตอนที่กระทรวงศึกษาธิการคัดเลือกเป็นบทเรียนสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษา เพื่อช่วยขยายความรู้ในด้านข้อมูลวรรณคดีและเสนอแนวทางในการวิเคราะห์ตีความเนื้อหา ซึ่งครูวรรณคดีอาจจะนำไปปรับใช้และต่อยอด เพื่อให้ผู้สอนและผู้เรียนมีปฏิสัมพันธ์กันในชั้นเรียนวรรณคดีมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ผู้ที่ไม่ใช่ครูวรรณคดีสามารถอ่านบทความนี้เพื่อประจักษ์ในคุณค่าซึ่งมีอยู่มากมายของวรรณคดีมรดก ๒ เรื่องนี้ ทั้งคุณค่าทางสังคม วัฒนธรรม และวรรณศิลป์

นักเขียนรุ่นใหม่อาจตีความวรรณคดีโบราณแล้วสร้างสรรค์เป็นงานชิ้นใหม่ที่สอดคล้องกับสังคมสมัยใหม่ ดังปรากฏในบทความเรื่อง “ปัญญาจากเต่า” ผู้เขียนวิเคราะห์วรรณกรรมเยาวชนเรื่องกระต่ายกับเต่า ภาค ๒ เราไม่วิ่งแข่งกันแล้ว ให้เห็นว่า ฮ. นิกฮูกี้ แต่งนิทานสมัยใหม่เรื่องนี้ขึ้นจากการตีความนิทานอีสปเรื่องกระต่ายกับเต่าเสียใหม่ โดยนักประพันธ์มีความเห็นว่าเป็นสังคมปัจจุบัน การมุ่งเอาชนะกันไม่เกิดประโยชน์อันใด โลกและสังคมต้องการความสมัครสมานสามัคคี ความเป็นมิตร ความร่วมมือกัน เพื่อไปถึงจุดหมายปลายทางร่วมกัน นั่นคือทำให้ชุมชน สังคม และโลกมีสันติ มีความสงบสุข ลักษณะของการนำวรรณคดีเก่ามาสร้างขึ้นใหม่ โดยใช้รูปแบบ

ใหม่ หรือโดยการตีความใหม่เช่นนี้ เรียกกันว่าเป็นการสืบสรรค์^๑ (creative perpetuation) เพราะมีลักษณะของการสืบทอดของเดิมและการสร้างสรรค์ใหม่ไปพร้อมกัน อันแสดงถึงความเป็นพลวัตของวรรณคดี และความเป็นอมตะของวรรณคดีที่ไม่มีวันตายไปจากความทรงจำ หากแปรรูป แปลงรูป หรือสร้างสรรค์ใหม่ได้เสมอ

การศึกษาวรรณกรรมสมัยใหม่ในแนวทางของการวิเคราะห์และเปรียบเทียบก็สามารถทำให้ผู้อ่านเกิดความกระจำงในกลวิธีการสร้างสรรค์เข้าใจทัศนะหรือมุมมองความคิดของผู้ประพันธ์ ดังบทความเรื่องเรื่องราวของคนจีนในนวนิยายไทย นำเสนอภาพลักษณ์ของชาวจีนที่ปรากฏในนวนิยายร่วมสมัยหลายเรื่องที่แต่งขึ้นในหลายช่วงเวลา การศึกษาวรรณคดีในมิติทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นแนวทางหนึ่งที่ทำให้เรามองเห็นความเป็นอื่น (otherness) และความเป็นเรา (us-ness) ได้ชัดเจนขึ้น แม้จะเป็นการศึกษาผ่านมุมมองของนักประพันธ์ มนุษย์ในฐานะเป็นสัตว์สังคม ย่อมดำเนินชีวิตภายในกรอบของสังคมและวัฒนธรรม บางส่วนอาจเป็นการจัดระเบียบสังคมให้ชีวิตดำเนินไปได้ดี บางส่วนอาจเป็นการจำกัดสิทธิหรือสิทธิรอนเสรีภาพของบุคคล แต่นวนิยายหลายเรื่องเสนอให้ผู้อ่านเห็นว่าเมื่อมีการปะทะกันของวัฒนธรรมเก่า-ใหม่ หรือการปะทะกันของสองวัฒนธรรม ผู้คนจะต้องปรับตัว ผ่อนปรน หรือประนีประนอมเพื่อรักษาคุณค่าแห่งวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนไปพร้อมกับปรับตัวปรับใจยอมรับวัฒนธรรมใหม่

บทความเรื่อง “น้ำ” ในวรรณกรรมร่วมสมัย เป็นการศึกษาเรื่องจินตภาพและกลวิธีการสร้างจินตภาพ โดยเลือกศึกษาการกล่าวถึง “น้ำ” ในนวนิยาย เรื่องสั้นและกวีนิพนธ์หลายเรื่อง “น้ำ” อาจเป็นฉากท้องเรื่อง

^๑ คำศัพท์บัญญัติจากภาษาอังกฤษ โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ นพพร ประชากุล

(setting) ซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งของเรื่องเล่า (narrative) และยิ่งไปกว่านั้น “น้ำ” อาจเป็นสัญลักษณ์หรือความเปรียบ อันเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างจินตภาพ (imagery) ในวรรณคดีโบราณ กวีใช้ “น้ำ” แสดงความหมายและบทบาทอย่างหลากหลาย ดังปรากฏในลิลิตพระลอ พระอภัยมณี โองการแข่งน้ำ เป็นต้น ดังนั้น การศึกษาเรื่อง “น้ำ” ในนวนิยายและเรื่องสั้นของไทย จึงทำให้มองเห็นการสืบสานกลศิลป์จากอดีตสู่ปัจจุบัน

นักเขียนร่วมสมัยบางคนอาจมีจินตนาการย้อนอดีตไปสู่ยุคสมัยอันห่างไกลจากปัจจุบัน จึงถ่ายทอดจินตนาการสร้างสรรค์นั้นเป็นนวนิยายประเภทจินตนิมิต (fantasy) ที่ชวนอ่าน ดังเช่น เรื่องคิวิ-ราตรี ของ พนมเทียน ซึ่งเป็นนวนิยายขนาดยาวถึง ๖ เล่ม แม้โดยทั่วไปนวนิยายจะเป็นงานเขียนที่มุ่งสร้างความเพลิดเพลินแก่ผู้อ่าน แต่หากว่าผู้เขียนตั้งใจสื่อ “สาร” ทางความคิดแก่ผู้อ่านไปพร้อมกันด้วย นวนิยายเรื่องนั้นก็มิคุณค่าในฐานะงานศิลปะที่สร้างพลังอารมณ์และพลังปัญญาไปพร้อมกัน ในบทความเรื่อง คิวิ-ราตรี สงครามกู้ชาติเพื่อรวมชาติ ผู้เขียนวิเคราะห์ตีความและประเมินคุณค่าตามหลักวรรณคดีวิจารณ์ ซึ่งน่าจะบ่งชี้ให้เห็นว่าคิวิ-ราตรี นวนิยายที่มีอายุกว่า ๕๐ ปี (และหากพิจารณาจากเวลาในตัวเรื่องก็นับว่ายาวนานนับพันปี) ยังสื่อ “สาร” ที่คนร่วมสมัยเข้าใจและยอมรับได้โดยคุณสมบัติ นั่นคือ สงครามไม่เคยสร้างผลดีแก่สิ่งใด รังแต่จะนำมาซึ่งหายนะและความพินาศแก่บ้านเมือง ชีวิต และจิตใจ นวนิยายเรื่องนี้ยังแสดงให้เห็นว่าคุณธรรมเป็นเครื่องแสดงคุณค่าของความเป็นมนุษย์ นั่นคือ การรักษาัจฉาจา การพิงพระนางในศักดิ์ศรี การปฏิบัติตนตามหน้าที่ การรักแผ่นดินถิ่นเกิดยิ่งกว่าชีวิตของตน ความกตัญญู ฯลฯ คุณธรรมเหล่านี้เป็นสิ่งหล่อหลอมกลมกลืนให้มนุษย์ดำรงความเป็นสัตว์ประเสริฐมาช้านาน การนำนวนิยายเก่าซึ่งเป็นผลงานของศิลปินแห่งชาติสาขาวรรณศิลป์มาอ่านใหม่อีกครั้ง ทำให้เราเห็นคุณค่าของวรรณคดีในการปลูกสร้างจิตสำนึกและคุณธรรมแก่คนในสังคม

ผู้เขียนขอขอบคุณ คุณพินิจ หุตะจินดา บรรณาธิการเล่ม ที่ช่วย
ตรวจทานข้อความอ้างอิงและเพิ่มเติมข้อมูลอันเป็นประโยชน์แก่ผู้อ่าน ขอ
ขอบคุณสำนักพิมพ์สถาพรบุ๊คส์ที่ส่งเสริมการผลิตหนังสือวิชาการที่ไม่อาจ
สร้างผลกำไรเป็น “มูลค่า” ในเร็ววัน แต่ตั้งความหวังว่าหนังสือเล่มนี้มี
“คุณค่า” ที่จะสร้างสังคมอุดมปัญญาในวันข้างหน้า ผู้เขียนก็หวังเช่นกันว่า
หนังสือสืบสานสร้างสรรค์วรรณศิลป์จะถ่ายทอดให้ผู้อ่านเห็นการสืบทอด
สุนทรียะและกลศิลป์แห่งวรรณคดีจากอดีตสู่ปัจจุบัน อันจะสืบต่อไปใน
อนาคต

ศาสตราจารย์ ดร. รื่นฤทัย สัจจพันธุ์
วันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๓

สารบัญ

คำนำสำนักพิมพ์	๓
ความนำจากผู้เขียน	๗
เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน	๑๕
นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี	๖๕
วรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีต่างประเทศ	๙๗
ปัญหาจากเต๋า	๑๓๘
คิwa-ราตรี สงครามกู้ชาติเพื่อรวมชาติ	๑๕๙
เรื่องราวของคนจีนในนวนิยายไทย	๑๘๕
“น้ำ” ในวรรณกรรมร่วมสมัย	๒๒๕
บันทึกวาระการพิมพ์	๒๕๓
ประวัติผู้แต่ง	๒๕๕

พิมพ์ที่
สำนักพิมพ์

เล่าเรื่อง
ขุนช้างขุนแผน
ฉบับสมบูรณ์

รศ.ดร. รื่นฤทัย สัจจพันธุ์

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

บทคัดย่อ

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณคดีที่มีเค้าจากเรื่องจริงในสมัยอยุธยา ได้พัฒนาจากนิทานประกอบกลอนเป็นตอนๆ มาเป็นนิทานคำกลอนที่ใช้ขับร้อง และพัฒนาจากวรรณกรรมชาวบ้านมาเป็นวรรณคดีราชสำนัก ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พิมพ์ครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยโรงพิมพ์หมอสมีท^๑ ใน พ.ศ. ๒๔๖๐ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ธนบุรีทรงชำระวรรณคดีเรื่องนี้ มีการตัด เติม และแต่งใหม่บางส่วน และจัดพิมพ์รวม ๔๓ ตอน เรียกว่าเป็นเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ ซึ่งเป็นฉบับแบบแผนมาจนทุกวันนี้ สยามวรรณคดีที่สร้างขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๗๔ ยกย่องว่า มี ๘ ตอนที่แต่งดีเป็นเลิศ

^๑ Mr. Samuel John Smith ตั้งโรงพิมพ์ขึ้นที่ตำบลบางคอแหลม มักพิมพ์หนังสือประเภทประโลมโลก ขนาดเท่าสมุดไทย มีทั้งปกแข็งและปกอ่อน โดยเฉพาะปกอ่อนขายเล่มละสลึง ดังมีกลอนกล่าวติดปากว่า เล่มสลึงพึงรู้ท่านผู้ซื้อ นอกจากนี้ หมอสมีทก็ยังเป็นผู้สั่งแทนพิมพ์เข้ามาขายอีกด้วย จึงทำให้ต่อมาเกิดโรงพิมพ์ขึ้นมากมาย...บ.ก.เล่ม

กระทรวงศึกษาธิการคัดเลือกเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนกำเนิดพลายงามและตอนขุนช้างถวายฎีกา มาเป็นแบบเรียนของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาและมัธยมปลาย บทความนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะวิเคราะห์คุณค่าของเรื่องขุนช้างขุนแผน ๒ ตอนนี้

ตอนกำเนิดพลายงาม แสดงการปะทะกันของอารมณ์รักและอารมณ์เกลียดชังอย่างน่าตื่นเต้น ตัวละครมีบุคลิกโดดเด่นชัดเจน แสดงภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมอย่างน่าสนใจ มีความไพเราะงดงามทางวรรณศิลป์สมกับเป็นฝีมือการแต่งของสุนทรภู่

ตอนขุนช้างถวายฎีกา ซึ่งไม่ทราบว่าเป็นผู้แต่ง ได้รับยกย่องว่าเป็นตอนที่แต่งดีที่สุดตอนหนึ่ง

ตอนนี้แสดงเหตุการณ์ก่อนถึงจุดสุดยอดของเรื่อง คือประหารนางวันทอง แก่นสำคัญของเรื่อง คือการแสดงอำนาจของเพศชาย และการแสดงชะตากรรมของนางวันทอง อันเกิดจากคำพูดที่แสดงความจริงใจของเธอ ตอนนี้แสดงภูมิปัญญาและคุณค่าทางวรรณศิลป์เช่นเดียวกับตอนอื่นๆ

วรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนจึงโดดเด่นสมกับเป็นเพชรน้ำเอกแห่งวรรณคดีไทย

คำสำคัญ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, ตอนกำเนิดพลายงาม, ตอนขุนช้างถวายฎีกา

ที่มาของเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพทรงอธิบายไว้ใน “ว่าด้วยเรื่องขุนช้างขุนแผน” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ “คำนำ” สำหรับหนังสือเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๐ ไว้ว่า

“เรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นเรื่องจริง เกิดในครั้งกรุงเก่า เนื้อความปรากฏชัดไว้ในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่า นับเป็นเรื่องในพระราชพงศาวดาร มีอยู่ดังนี้...” [เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, ๒๕๑๓: (๓)]

ข้อความข้างต้นมีประเด็นอภิปราย ๒ เรื่อง คือ

-เรื่องขุนช้างขุนแผนมีที่มาจากเรื่องจริงที่เกิดขึ้นสมัยกรุงศรีอยุธยา

-เนื้อความเรื่องขุนช้างขุนแผน (บางตอน) ปรากฏชัดไว้ในคำให้การชาวกรุงเก่า

ประเด็นแรก เชื่อได้ว่าเรื่องขุนช้างขุนแผนมีเค้าเรื่องจริง โดยเฉพาะเรื่องรักสามเส้าระหว่างหญิงสองชาย ชาวสุพรรณบุรี ซึ่งจบลงด้วยผู้หญิงถูกประหารชีวิตต่อสาธารณะ น่าจะเป็นเรื่องที่โจษขานกันยาวนานจนกลายเป็นนิทาน เมื่อพัฒนาจากการเล่าเรื่องสู่กันฟังมาเป็นการเล่าเรื่องแบบมหรสพ คือเล่าเป็นคำกลอนขับลำเป็นท่วงทำนอง ต่อมามีคนตรีประกอบ ซึ่งเรียกว่า “เสภา” เรื่องขุนช้างขุนแผนก็คลี่คลายจากเรื่องจริงไปสู่วรรณกรรมบันเทิงคดีที่เสริมแต่งเรื่องราวให้พิสดารขึ้นด้วยจินตนาการและฝีมือของกวีและนักขับเสภาหลายคน หลายยุคสมัย รวมทั้งในสมัยรัตนโกสินทร์ กวีได้ดัดแปลงเหตุการณ์ประวัติศาสตร์อยุธยาตอนอื่นๆ เติมเข้าไปในเนื้อเรื่องอีกด้วย ทำให้เรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณกรรมบันเทิงที่คนฟังติดอกติดใจ เชื่อถือคล้อยตามว่าเป็นเรื่องจริงทั้งหมด เหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่นักขับเสภาสมัยรัตนโกสินทร์นำมาใช้สร้างโครงเรื่องย่อยที่ทำให้เกิดสีสันในเรื่อง เช่น ตอนชิงราชธิดา ในพระราชพงศาวดารอยุธยา บันทึกว่ายกพระราชธิดาให้พระเจ้าล้านช้าง แต่เจ้าเมืองพิษณุโลกชิงตัวไประหว่างทาง ในเสภากลายเป็นพระเจ้าล้าน-

ช้างยกราชธิดาให้กษัตริย์อยุธยา แล้วพระเจ้าเชียงใหม่ซึ่งตัวไป เป็นเหตุการณ์
ในราว พ.ศ. ๒๑๐๗

อีกตอนหนึ่ง คือตอนขุนแผน พลายงามช่วยพระท้าวไฉนหนีออกจาก
คุกที่เชียงใหม่ นำมาจากเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ เมื่อพระยาเดโชถูกจำคุก
ที่อังวะ พ.ศ. ๒๒๐๕ (พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบลัดเล, ๒๕๔๕:
๖๘-๗๒ และ ๒๘๙-๒๙๐)

สรุปว่า เรื่องราวในขุนช้างขุนแผนมีพัฒนาการต่อเนื่องยาวนานกว่า
๔๐๐ ปี โดยปรับเปลี่ยนจากเรื่องจริงเป็นนิทาน จากนั้นเป็นเสภา จาก
วรรณกรรมมุขปาฐะเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ และจากวรรณกรรมชาวบ้าน
เป็นวรรณกรรมราชสำนัก

ประเด็นที่สอง เนื้อความเรื่องขุนช้างขุนแผนมีจดไว้ในคำให้การชาว
กรุงเก่า

เนื้อความย่อๆ มีว่า พระมหากษัตริย์อยุธยาทรงพระนามพระพัน
นวษา โปรดเกล้าฯ ให้ขุนแผนพันโทฯไปตีเมืองเชียงใหม่ ขุนแผนตีเมือง
เชียงใหม่สำเร็จ นำนางสร้อยทองพระธิดาพระเจ้าล้านช้างกับพระมเหสีและ
พระธิดาของพระเจ้าเชียงใหม่มาถวายพระพันนวษา พระพันนวษาตั้งนาง
สร้อยทองเป็นพระมเหสีฝ่ายซ้าย ตั้งนางแว่นฟ้าทองเป็นนางสนมเอก ส่วน
มเหสีของพระเจ้าเชียงใหม่โปรดฯ ให้ส่งกลับคืนไป ต่อมาภายหลังขุนแผน
ถวายดาบฟ้าฟันให้พระพันนวษา

เนื้อความจากคำให้การชาวกรุงเก่า ทำให้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรง
ราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า ขุนแผนมีตัวตนจริง และเป็นทหารเอกในสมเด็จพระ
พระพันนวษา กษัตริย์อยุธยา ซึ่งคือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒^๒ เรื่องขุนช้าง
ขุนแผนจึงน่าจะเกิดระหว่าง พ.ศ. ๒๐๓๔ กับ พ.ศ. ๒๐๗๒ และกว่าจะเป็น

^๒ พระเชษฐาธิราช... บ.ก.เล่ม

เสภาที่ใช้เวลาอีกนับร้อยปี [เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, ๒๕๑๓: (๑๑)] เมื่อครั้ง สมเด็จพระมหาธรรมราชาแห่งสุพรรณภูมิทรงอ้างถึงคำให้การชาวกรุงเก่า ในคำนำ พระนิพนธ์ หนังสือนี้เพิ่งค้นพบ ต่อมา มีการค้นคว้าวิจัย และพบว่าคำให้การ ชาวกรุงเก่าเป็นการรวบรวมข้อมูลที่จดบันทึกจากคำให้การของเชลยศึกจาก สยามที่ถูกต้อนไปอังวะ หลังเสียกรุงฯ พ.ศ. ๒๓๑๐

ดังนั้น การอ้างถึงเหตุการณ์เกี่ยวกับขุนแผนและพระพันวษาที่เกิดขึ้น ก่อน ๒๐๐ ปี จึงน่าสงสัยว่าเป็นเรื่องจริงหรือไม่

คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร มีความเห็นว่า เชลยศึกอาจ เล่าเรื่องจากเสภาซึ่งจดจำได้ขึ้นใจ ดังสรุปไว้ว่า “น่าจะเป็นว่าเชลยศึกเล่าเรื่อง ในเสภาแล้วถูกจดบันทึกไว้ในคำให้การ...ทั้งนี้ เพราะว่าเรื่องราวในเสภา นั้น ช่างดูเหมือนเหตุการณ์จริง จนเป็น ‘เรื่องจริง’ สำหรับผู้คน หรืออาจเป็น เพราะว่าผู้ที่บันทึกคำให้การ...ที่อังวะ เข้าใจผิด” (คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, ๒๕๕๑: ๑๔๔)

ข้อสันนิษฐานใหม่นี้อาจจะไม่ได้คัดค้านว่าเรื่องรักสามเส้าของ ขุนช้างขุนแผนและนางพิมพิลาไลยเป็นเรื่องจริงในสมัยอยุธยา เพียงแต่ว่า หลักฐานจากคำให้การชาวกรุงเก่าไม่ใช่หลักฐานที่มีน้ำหนักสนับสนุน เพราะ บันทึกขึ้นในภายหลัง ซึ่งอาจเป็นว่าเชลยศึกไทยฟังเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน จนจำได้ขึ้นใจ และคล้อยตามว่าเป็นเรื่องจริงทุกอย่าง

การชำระเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

ดังได้กล่าวแล้วว่าเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณคดีที่นิยมสืบเนื่อง ยาวนานเกือบ ๔๐๐ ปี ตลอดระยะเวลาเหล่านี้ เรื่องขุนช้างขุนแผน มีพัฒนาการทั้งรูปแบบการนำเสนอและเนื้อเรื่อง สมเด็จพระมหา ธรรมราชาแห่งสุพรรณภูมิทรงสันนิษฐานว่า การพัฒนาเรื่องขุนช้างขุนแผนจากนิทานเป็น เสภาในตอนแรกๆ คงมีแต่บทกลอนตอนสำคัญๆ เช่น บทสังวาส บทพ้อ บท

ชมโฉม บทชมดวง เพื่อแทรกเวลาเล่านิทาน โดยอาจเป็นกลอนสดแต่งในขณะ
เล่านิทาน ต่อมาเมื่อคนนิยมมาก จึงคิดอ่านแต่งนิทานเป็นคำกลอนทั้งเรื่อง
เนื่องจากเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นเรื่องยาว สดวิสัยจะขับเสภาจนจบเรื่องในวัน
เดียว จึงแต่งเป็นตอนๆ ใครชอบใจจะขับตอนไหนก็แต่งตอนนั้น เรื่องราวจึง
ไม่ปะติดปะต่อกัน เหตุการณ์สลับกัน และชื่อตัวละครไม่ตรงกัน มีการแต่ง
บทเสภาตอนต่างๆ ขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๒ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระราช
นิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและกวีอื่นๆ ในราชสำนัก
ทำให้เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนปรับเปลี่ยนจากวรรณคดีชาวบ้านเป็นวรรณคดี
ราชสำนัก และในรัชกาลนี้ได้มีการเพิ่มปีพาทย์เข้าไปในการเล่นเสภาด้วย บท
เสภาสำนวนหลวงเป็นเหตุให้เกิดความนิยมบทเสภาที่แต่งใหม่ ทำให้ในรัชกาล
นี้มีผู้ชวนชวายเป็นแต่งบทเสภาตอนอื่นๆ ที่ยังไม่ได้แต่งในสมัยรัชกาลที่ ๒ ต่อมา
ในรัชกาลที่ ๓ บทเสภาสำนวนหลวงนับว่าบริบูรณ์ เพราะมีการแต่งขึ้นแทน
บทเดิมเกือบตลอดเรื่องขุนช้างขุนแผน ทำให้มีการรวมบทเสภาเป็นเรื่องใน
สมัยรัชกาลที่ ๓ นี้

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ มีกวีที่คิดแต่งบทเสภาเพิ่มเติม เช่น ตอนจระเข้
เถรवाद ตอนพลายเพชรพลายบัว และแต่งบทประชันสำนวนของเดิมอีก
หลายตอน เช่น สำนวนครูแจ้ง ในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีการพิมพ์บทเสภาขุนช้าง
ขุนแผนเป็นครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๑๕ โดยโรงพิมพ์หมอสุมิ เมื่อหาซื้อบทเสภา
สำนวนหลวงได้ง่ายแล้ว จึงไม่ค่อยมีผู้แต่งบทเสภาขึ้นใหม่อีก บทเสภาที่พิมพ์
ขึ้นนี้ มีเนื้อความตั้งแต่ต้นจนถึงตอนพลายเพชรพลายบัว ใน พ.ศ. ๒๔๖๐
สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และกรมหมื่นกวีพจนสุปรีชา^๓ กรรมการ

^๓ พระราชวรพงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัลยาณประวัติ กรมหมื่นกวีพจนสุปรีชา พระราชโอรสในสมเด็จพระกรม
พระราชวังบวรวิไชยชาญ พระองค์เจ้ายอดยิ่งยศ และเจ้าจอมมารดาเลี่ยมใหญ่ ต้นราชสกุลกัลยาณ
วงศ์...บ.ก.เล่ม

หอพระสมุดวชิรญาณร่วมกันชำระเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เพราะทรงเห็นว่า ฉบับที่พิมพ์จำหน่ายในขณะนั้น “เรียกว่าหนังสือเสภาเป็นจลาจล” เพราะมี ผู้แก้ไขตัดเติมถ้อยคำโดยไม่รู้ ทำให้เนื้อความคลาดเคลื่อน และเวลาพิมพ์ การตรวจจะเพร่า จึงทำให้อักษรวิบัติอีกชั้นหนึ่ง

ในการชำระวรรณคดีเรื่องนี้ กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณได้ชำระ สอบทานต้นฉบับบทเสภาของเก่า ฉบับหลวง สมัยรัชกาลที่ ๒ และที่ ๓ และ ลำนวนแต่งประชันของกวีเชลยศักดิ์ต่างๆ โดยเลือกสรรสำนวนที่ดีเลิศ ถูกต้องมาประสมประสานกัน และแต่งเชื่อมต่อให้ราบรื่นเป็นเนื้อเดียว ทั้งนี้ เพราะ “มีความประสงค์จะรักษาหนังสือกลอนเป็นอย่างดีในภาษาไทยไว้ให้ ถาวร เป็นข้อสำคัญยิ่งกว่าจะพยายามรักษาเรื่องขุนช้างขุนแผน”

ดังนั้น แม้จะพยายามรักษาถ้อยคำของกวีตามต้นฉบับเดิม แต่ก็ จำเป็นต้องปรับปรุงแก้ไขด้วยสาเหตุต่างๆ คือ

๑. บทหยาบคาย เสภาสำนวนเดิมบางแห่งหยาบคายจนห้ามผู้หญิง อ่าน ในการชำระครั้งแรกนี้จึงตัดตอนที่หยาบคายออก แต่ไม่ได้ตัดทั้งหมด เพราะสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ทรงเห็นว่า “กลอนเสภาดีอยู่ที่ สำนวนเล่นอย่างปากตลาด บางทีก็พูดสับสนหรือด่าทอกัน ถ้าถือว่าเป็นหยาบ คาย ตัดออกเสียหมด ก็เสียสำนวนเสภา จึงคงไว้เพียงเท่าที่จะไม่ถึงน่า รังเกียจ”

๒. บทตลก ความขบขันมีอยู่ในเนื้อเรื่องขุนช้างขุนแผนสมบูรณ์อยู่แล้ว แต่เสภาสำนวนเดิมมีผู้แต่งแทรกบทจำอวดไว้หลายแห่ง เมื่อมาอ่านเป็น หนังสือไม่ขบขัน กลับทำให้เสีย

๓. ความแต่งเชื่อมตรงหัวต่อ เมื่อรวมเสภาตอนต่างๆ เป็นเรื่อง มีผู้ แต่งเชื่อมตอนต่างๆ เข้าด้วยกัน แต่บางแห่งเชื่อมไม่ดี ความไม่เข้ากันบ้าง ขำ กันบ้าง ขาดเกินบกพร่องไปบ้าง จึงมีการแก้ไขตรงหัวต่อเหล่านี้ให้ความเชื่อม กันสนิทขึ้น

๔. ถ้อยคำและกลอนวิปลาส ก็ได้แก้ไขโดยสอบทานจากฉบับเก่า หากหาฉบับเก่าสอบทานไม่ได้ ได้แก้ไขเฉพาะที่เห็นว่าผิดแน่ๆ

ดังนั้น การชำระเสภาขุนช้างขุนแผน โดยหอพระสมุดวชิรญาณ ใช้วิธีเทียบเคียงต้นฉบับตัวเขียนหลายสำนวน มีตัดออก แต่งเพิ่ม และพิมพ์บทเสภาที่ไม่เคยพิมพ์มาก่อนรวมไปด้วย ได้แก่ ตอนตีเมืองเชียงใหม่กับตอนจะเข้าเฝ้ารวาด รวมทั้งสิ้น ๔๓ ตอน

อนึ่ง วรรณกรรมบันเทิงคดีที่เป็นยอดนิยม มักมีการแต่งเนื้อเรื่องต่อให้พิสดารยืดยาว เพื่อสนองความต้องการของคนดู คนฟัง คนอ่าน เรื่องที่ขยายต่อออกไปมักเป็นเรื่องราวของคนรุ่นลูก รุ่นหลาน เรื่องขุนช้างขุนแผนก็เช่นกัน จากที่มีการเพิ่มเรื่องของพระไวย ก็มีเพิ่มเรื่องของพลายชุมพล และต่อมาก็มีผู้แต่งเรื่องพลายเพชรพลายบัว ต้นฉบับที่ไม่ได้ชำระในสมัยที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และจัดพิมพ์ในชื่อว่า เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ หรือเรียกกันในปัจจุบันว่า “ฉบับหอสมุดแห่งชาติ” จึงมีอีกเป็นจำนวนมาก ในปัจจุบัน หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ได้ตรวจสอบชำระต้นฉบับเหล่านั้น จับความตั้งแต่ตอน ๔๓ จะเข้าเฝ้ารวาด ต่อเติมตั้งแต่เนรจิวแปลงเป็นนกเถิดที่ออกไปคาบศิระจะเฝ้ารวาดบินหนี จนถึงตอนที่ ๗๕ อุปฮาดกับสมภารลาวจับพลายเพชรได้ รวมเป็น ๓๓ ตอน แต่ยังไม่จบความ แล้วจัดพิมพ์ เรียกว่าขุนช้างขุนแผน ภาคปลาย กรมศิลปากรเคยนำไปเล่นละครเสภา เช่น ตอนพลายเพชรพลายบัวออกศึก เป็นที่นิยมชื่นชอบอยู่มาก (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๖: ๑๓๓) อย่างไรก็ตาม สำนวนกลอนในตอนแต่งต่อเหล่านี้ น่าจะเป็นสำนวนราษฎร ไม่ใช่สำนวนหลวง และไม่มีคุณค่ามากนัก สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรงไม่สนพระทัย ดังที่ทรงกล่าวไว้ว่า “ตอนต่อจากนั้นไป คือตอนพลายยังไปเมืองจีนก็ดี ตอนพลายเพชรพลายบัวก็ดี เห็นไม่มีสาระในทางวรรณคดี จึงไม่พิมพ์” [กรมศิลปากร, ๒๕๑๓: (๓๗)]

ผู้แต่งเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

ผู้แต่งเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีจำนวนมาก เพราะเป็นเรื่องที่แพร่หลายเป็นระยะเวลายาวนาน เพียงชื่อของนักขับเสภาที่สุนทรภู่อ้างถึงในตอนโกนจุกพลาญงาม และบทไหว้ครูเสภา ครุฑีพาทย์ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ก็มีชื่อครูเสภาถึง ๑๔ คน แต่บทเสภาเป็นบทที่แต่งให้คนขับพอจำได้ เป็นของปกปิดไม่แพร่หลายเพราะกลัวคนนำไปขับหาเงินแข่งกับตน ผู้แต่งบทเสภาจึงเป็นกวีนิรนาม มีแต่ลูกศิษย์ลูกหาที่จดจำเนื้อร้องมาได้

เมื่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงชำระเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนด้วยความระมัดระวัง และทรงตั้งพระทัยจะทรงรักษาคุณค่าของความเป็นวรรณคดีแล้ว ยังทรงตรวจสอบและสันนิษฐานเกี่ยวกับผู้แต่งบางตอนด้วย แต่ตอนที่ทรงวินิจฉัยได้แน่ชัดแทบทั้งหมดเป็นพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และผลงานของกวีในราชสำนักรัตนโกสินทร์ดังนี้

ตอนที่ ๔ พลายแก้วเป็นชู้นางพิม พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ตอนที่ ๕ ขุนช้างขอนางพิม ในอธิบายบทเสภาเล่ม ๑ ทรงระบุว่า เป็นพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ในอธิบายบทเสภาเล่ม ๒ ทรงสันนิษฐานว่าเป็นพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เช่นเดียวกับในมติของสมาคมวรรณคดีที่ตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๗๔

ตอนที่ ๗ แต่งงานพลายแก้วกับนางพิม แต่งในสมัยรัชกาลที่ ๒

ตอนที่ ๑๓ วันทองหึงลาวทอง พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ตอนที่ ๑๖ กำเนิดกุมารทองลูกนางบัวคลี่ ผลงานของครูแจ้ง แต่งสมัยรัชกาลที่ ๔ ผสมสำนวนเดิม ตอนชื่อม้าสีหมอก

ตอนที่ ๑๗ ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง เข้าห้องนางแก้วกิริยา น่าจะเป็นพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยบางส่วน บางส่วนเป็น

สำนวนเดิม

ตอนที่ ๑๘ ขุนแผนพานางวันทองหนี พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ตอนที่ ๑๙ ขุนช้างตามนางวันทอง ในอธิบายบทเสภาเล่ม ๑ ทรงระบุว่าพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ในอธิบายบทเสภาเล่ม ๒ ทรงสันนิษฐานว่าเป็นพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยทรงกล่าวว่าหากตอนที่ ๔ และตอนที่ ๑๗ เป็นพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ตอนที่ ๕ และ ๑๙ ก็น่าจะเป็นพระราชนิพนธ์เหมือนกัน เพราะบางตอนคล้ายกับเรื่องสังข์ศิลป์ชัย (แต่ขุนวิจิตรมาตรา^๔เชื่อว่าเป็นพระนิพนธ์กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เช่นเดียวกับตอนที่ ๒๐)

ตอนที่ ๒๐ ขุนช้างฟ้องว่าขุนแผนเป็นกบฏ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์

ตอนที่ ๒๑ ขุนแผนลู่แกโทษ (ขุนวิจิตรมาตราสันนิษฐานว่าสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นคัคคิพลเสพ^๕ ทรงพระนิพนธ์ในสมัยรัชกาลที่ ๒)

ตอนที่ ๒๒ ขุนแผนชนะความขุนช้าง (ขุนวิจิตรมาตราสันนิษฐานว่าสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นคัคคิพลเสพ ทรงพระนิพนธ์ในสมัยรัชกาลที่ ๒)

ตอนที่ ๒๓ ขุนแผนติดคุก แต่งในสมัยรัชกาลที่ ๒ (ขุนวิจิตรมาตราสันนิษฐานว่าสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นคัคคิพลเสพ ทรงพระนิพนธ์)

^๔ สง่า กาญจนาคพันธุ์ เป็นทั้งนักคิด นักเขียน นักค้นคว้า และผู้สร้างภาพยนตร์ ผู้กำกับภาพยนตร์ ผู้ประพันธ์เพลง โดยเฉพาะเพลงชาติไทย ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๔๗๗ เกิดเมื่อวันที่ ๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๐ มรณกรรมเมื่อวันที่ ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๓ อายุ ๘๓ ปี บุตรขุนสารการ (ทองดี) และป้า...บ.ก.เล่ม

^๕ สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ พระองค์เจ้าอรุโณทัย กรมหมื่นคัคคิพลเสพ วังหน้า รัชกาลที่ ๓ พระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเจ้าจอมมารดาบุญใหญ่ ธิดาเจ้าพระยานคร (พัฒน) ทรงมีผลงานด้านวรรณกรรม อาทิ เพลงยาวกรมศักดิ์ฯ บทละครเรื่องพระลอนรลักษณ์ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนางเบญญาทิงนางสุวรรณกันยุมา เป็นต้น...บ.ก.เล่ม

ตอนที่ ๒๔ กำเนิดพलयงม ผลงานของสุนทรภู่ แต่งสมัยรัชกาลที่ ๒

ตอนที่ ๒๕ พระเจ้าล้านช้างถวายนางสร้อยทองแด่พระพันวษา
ล้านนวก่อนรัชกาลที่ ๒

ตอนที่ ๒๘ พलयงมได้นางศรีมาลา มี ๓ ส่วน คือ ส่วนนวก่อน
ส่วนนวกุญแจ และส่วนที่กวีช่วยกันแต่งในสมัยรัชกาลที่ ๕

ตอนที่ ๒๙ ขุนแผนแก้พระทัยน้ำ ผลงานของครูแจ้ง

ตอนที่ ๓๐ ขุนแผน พलयงมจับพระเจ้าเชียงใหม่ ผลงานของ
ครูแจ้ง

ตอนที่ ๓๑ ขุนแผน พलयงมยกทัพกลับ ผลงานของครูแจ้ง

ตอนที่ ๓๒ ถวายนางสร้อยทอง นางสร้อยฟ้า ล้านนวก่อน ครูแจ้ง
แต่งเพิ่มเติม

ตอนที่ ๓๓-๔๒ พระไวถูกเสน่ห์ จนถึงสร้อยฟ้า ศรีมาลาลุยไฟ
ล้านนวก่อนรัชกาลที่ ๓

ตอนที่ ๔๓ จะเข้เถรवाद บทแต่งแทรกในสมัยรัชกาลที่ ๓ ครูแจ้ง
เอามาขยายเป็นตอน ในสมัยรัชกาลที่ ๔

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนที่ชำระแล้ว ๔๓ ตอนนี้ สมาคมวรรณคดี
ซึ่งตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๗๔ โดยมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการเป็น
ประธาน ลงมติยกย่องว่ามี ๘ ตอนที่แต่งได้ดีเยี่ยม ได้แก่

ตอนที่ ๔ พลายแก้วเป็นซู้กับนางพิม

ตอนที่ ๕ ขุนช้างขอนางพิม

ตอนที่ ๑๗ ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง

ตอนที่ ๑๘ ขุนแผนพานางวันทองหนี

ตอนที่ ๒๔ กำเนิดพलयงม

ตอนที่ ๓๕ ขุนช้างถวายฎีกา

ตอนที่ ๓๖ ฆ่านางวันทอง

ตอนที่ ๓๘ พระไวถูกเสน่ห์

เรื่องขุนช้างขุนแผนลำนวนอื่นๆ

นอกจากฉบับชำระโดยคณะกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณในสมัยรัชกาลที่ ๕ และต่อมาคือเสภาขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งใช้เป็นแบบเรียนและบทอ่านในฐานะเป็นวรรณคดีแห่งชาติแล้ว ยังมีเรื่องขุนช้างขุนแผนลำนวนอื่นๆ แต่งด้วยรูปแบบวรรณกรรมประเภทอื่นๆ อีกหลายฉบับ ทำให้ยืนยันได้ว่า เรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณคดีเรื่องเอกของไทย เป็นวรรณคดียอดนิยมนี่สร้างความบันเทิงแก่คนไทยเป็นเวลายาวนานจนถึงปัจจุบัน หนังสือเกี่ยวกับขุนช้างขุนแผนบางเล่มต่อไปนี้ อาจช่วยให้เข้าใจวรรณคดีเรื่องนี้ได้ง่ายและถ่องแท้ขึ้น

๑. บทละครเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนนางวันทองกับนางลาวทองเกิดหึงกัน และตอนขุนแผนลักนางวันทองจากขุนช้าง พระบวรราชนิพนธ์ของสมเด็จพระราชวังบวรมหาดักดิพลเสพ ในรัชกาลที่ ๓

๒. บทละครพันทางเรื่องขุนช้างขุนแผนหลายตอน เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง^๖ ให้หลวงพัฒนาพงศ์ภักดี^๗ แต่งขึ้น (น่าจะในสมัยรัชกาลที่ ๔)

^๖ เพ็ง เพ็ญกุล เป็นข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๔ เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว โปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าหมื่นสรรพรเพชภักดี ท้าวหมื่นมหาเด็ก ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระยาราษฎร์สุภวดี สมุหพระสุรัสวดี และปี พ.ศ. ๒๔๑๗ โปรดเกล้าฯ ให้เป็น “เจ้าพระยา” และธิดาของท่านคือ เจ้าจอมมรกต ในรัชกาลที่ ๕ เป็นเจ้าจอมมารดาพระองค์เจ้าจุฑารัตนราชกุมารี และกรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม (พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์) นอกจากนี้ท่านยังเป็นผู้ริเริ่มละครพันทาง และก่อตั้งโรงละครชื่อ Prince Theater ซึ่งถือเป็นธุรกิจการละครในสมัยนั้นเป็นท่านแรก ท่านถึงแก่อสัญกรรม เมื่อวันที่ ๒ มกราคม (ปีมะเมีย) พ.ศ. ๒๔๓๗...บ.ก.เล่ม

^๗ นามเดิม ทิม สุขยางค์ เกิดในสมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อยังเด็ก บิดาได้พาไปฝากตัวกับเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) เมื่อครั้งเป็นพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ จนเมื่อเติบโตและลาสิกขาก็ได้มาเป็นหนายหน้าหอกับเจ้าพระยามหินทรฯ เมื่อครั้งเป็นพระยาราษฎร์สุภวดี จนต่อมาได้ติดตามไปพักกับเจ้าพระยามหินทรฯ ที่หนองคายด้วย จึงได้แต่งนิราศหนองคายขึ้น ซึ่งต่อมาได้เป็นหนังสือที่ ๑ ใน ๑๐๐ เล่มที่คนไทยควรรานของ สกว. นอกจากนี้ยังได้แต่งบทละครพันทางเรื่องต่างๆ เพื่อให้เจ้าพระยามหินทรฯ นำมาเล่นละครอีกด้วย อาทิ บทละครเรื่องสามก๊ก ราชาริชาต พระอภัยมณี ลักษณวงศ์ วงศ์เทวราช สุริวงศ์พระหมเมศ หลวงพัฒนาพงศ์ภักดีมีภรรยา ชื่อเสี่ยม มีบุตรด้วยกัน ๒ คน คือ พระยาสาครศาสตร์สิริลักษณ์ (สรรเสริญ) และ พระสาโรชรัตนนิมมานก์ (สาโรช)...บ.ก.เล่ม

๓. บทละครพูดเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพระไวยไปตีเชียงใหม่ พระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร

๔. บทละครดึกดำบรรพ์เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนวันทองหึง พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

๕. บทละครเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนแต่งงานพระไวย พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

๖. ขุนช้างขุนแผน ฉบับวัดเกาะ รัตนโกสินทรศก ๑๖๘ (พ.ศ. ๒๔๓๒)

๗. กาญจนาคพันธุ์ (ขุนวิจิตรมาตรา) และนายตำรา ณ เมืองใต้ (เปลื้อง ณ นคร). ๒๕๔๕. เล่าเรื่องขุนช้างขุนแผน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

๘. สุธิตต์ วงษ์เทศ. ๒๕๔๕. ขุนช้างขุนแผนแสนสนุก. กรุงเทพฯ: มติชน.

๙. คีตกฤษดิ์ ปราโมช, หม่อมราชวงศ์. ๒๕๓๙. “ขุนช้างขุนแผน ฉบับอ่านใหม่” คีตกฤษดิ์ ปราโมช. กรุงเทพฯ: มูลนิธิคีตกฤษดิ์ ๘๐.

๑๐. โชติช่วง นาดอน และครูเสภา นิรนาม. ๒๕๔๑. ขุนช้างขุนแผน ฉบับย้อนตำนาน. กรุงเทพฯ: พลอยตะวัน.

๑๑. ประจักษ์ ประภาพิตยาร. ๒๕๐๘. นามานุกรมขุนช้างขุนแผน. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช. [ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๒๗ ผู้เขียนเปลี่ยนชื่อเป็น สมญาภิธานขุนช้างขุนแผน (ฉบับอัดสำเนา) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน]

๑๒. รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. ๒๕๕๐. เล่าเรื่องขุนช้างขุนแผน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: พิมพ์คำ.

๑๓. คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, “ชีวประวัติของเสภาขุนช้างขุนแผน (๑) พัฒนาการของเรื่อง (๒) เรื่องขุนช้างขุนแผนพัฒนาขึ้น

เมื่อไร? (๓) ทำไมต้องฆ่าวันทอง? (๔) วันทอง ศรีมาลา สร้อยฟ้า” ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๙ ฉบับ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๕๑ หน้า ๑๕๔ - ๑๖๑, ฉบับ ๑๑ กันยายน ๒๕๕๑ หน้า ๑๔๒-๑๕๑ และ ฉบับ ๑๒ ตุลาคม ๒๕๕๑ หน้า ๑๓๐-๑๔๕.

วิเคราะห์เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนกำเนิดพลายงาม

เนื้อเรื่อง ตอนกำเนิดพลายงามอยู่ตอนกลางของเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นตอนที่ ๒๔ ใน ๔๓ ตอน เหตุการณ์ตอนนี้น่าจะมีขึ้นเมื่อเรื่องขุนช้างขุนแผนพัฒนาจากเรื่องจริงเป็นนิทาน ที่มีผู้นิยมอย่างมากแล้วจึงขยายแวดวงของตัวละครหลัก คือ ขุนช้าง ขุนแผน นางวันทอง ไปสู่ตัวละครรุ่นลูก คือ พลายงาม

ขุนวิจิตรมาตราสันนิษฐานว่า ราว พ.ศ. ๒๓๖๓ มีการสร้างสวนขวาในพระบรมมหาราชวัง น่าจะมีการเริ่มเล่นเสภาหน้าพระที่นั่งในตอนนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์ตอนขุนแผนลักนางวันทอง (ตอนที่ ๑๗ และ ๑๘) เหล่ากวีที่ปรึกษาก็แต่งตาม คือ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระนิพนธ์ ตอนขุนช้างตามนางวันทอง (ตอนที่ ๑๙ และ ๒๐) พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นคัคติพลเสพ พระนิพนธ์ ตอนขุนแผนลักไทรและเป็นความ (ตอนที่ ๒๑, ๒๒ และ ๒๓) แล้วสุนทรภู่แต่งตอนกำเนิดพลายงาม (ตอนที่ ๒๔) เรื่องติดต่อกันมาเป็นลำดับ (กาญจนาศุภพันธุ์ และนายตำรา ณ เมืองใต้, ๒๕๔๕: ๒๙๖)

เนื้อเรื่องตอนนี้กล่าวถึงพลายงามตั้งแต่เกิดจนอายุได้ ๑๓-๑๔ ปี พลายงามเป็นลูกติดท้องนางวันทอง นางวันทองตั้งท้องในป่า หลังจากขุนแผนลักพานางไปจากเรือนขุนช้าง เมื่อท้องแก่ ขุนแผนไม่อยากให้ลูกเกิดในป่าจึงติดต่อบอกมอบตัวสู่คดีผ่านพระพิจิตรซึ่งเป็นผู้ใหญ่ที่นับถือ เมื่อชนะคดี ขุนแผนได้กลับเข้ารับราชการตามเดิม ต่อมาขุนแผนทูลขอลางานทองให้

พันโทจากในวัง พระพันวษากริ้ว ลงโทษจำคุกขุนแผน ขุนช้างจึงมาจุดนางวันทองไปเป็นเมียอีกครั้งหนึ่ง นางวันทองคลอดลูกชาย ให้ชื่อว่า พลายงาม พอพลายงามอายุได้ ๔ ปี ขุนช้างลงมือฆ่า แต่ผีพรายของขุนแผนปกป้องไว้ จึงไม่ตาย แล้วไปเข้าฝันบอกนางวันทอง นางวันทองตามหาลูก พบแล้วพาไปฝากสมภารที่วัด พอรุ่งเช้าก็ส่งพลายงามไปหาพ่อของประศรีที่กาญจนบุรี พลายงามเดินทางตามลำพังแต่ก็ไปถึงบ้านย่าได้ถูกต้อง นางทองประศรีทำขวัญหลานชายแล้วพาพลายงามไปหาขุนแผนในคุก พลายงามอยากอยู่ปรนนิบัติพ่อในคุก แต่ขุนแผนห้ามไว้ และสั่งให้เล่าเรียนวิชาความรู้เพื่อจะเข้าถวายตัวรับราชการ

เนื้อความที่นำมาให้เรียนมีเท่านี้ แต่ตอนกำเนิดพลายงามยังมีเรื่องต่อไปอีกเล็กน้อยว่า หลังจากนางทองประศรีพาพลายงามกลับกาญจนบุรี ได้เลี้ยงดูสั่งสอนวิชาไสยศาสตร์อาคมจนพลายงามชำนาญชำนาญ เมื่ออายุ ๑๓ ปี ก็จัดพิธีโกนจุกให้ จากนั้นพาพลายงามไปพบขุนแผน ขุนแผนสอบความรู้พลายงาม พอพลบค่ำก็พาพลายงามไปหาจมีนศรีฯ ขอให้มาเข้าถวายตัวรับราชการ พลายงามอยู่บ้านจมีนศรีฯ เรียนตำราพระธรรมศาสตร์กับตำรับราชสงครามจนคล่องแคล่ว เรื่องตอนนี้จบลงที่จมีนศรีฯ นำพลายงามเข้าเฝ้าถวายตัวเป็นมหาดเล็กในพระพันวษา

ปมสำคัญของเรื่อง ตอนกำเนิดพลายงาม แสดงการปะทะกันระหว่างความรักกับความเกลียดได้อย่างสะท้อนอารมณ์

ความเกลียด ปรากฏในเรื่องราวระหว่างพ่อเลี้ยงกับลูกเลี้ยง ซึ่งเป็นคู่ปะทะขัดแย้งคู่หนึ่งในระบบสังคมจริง และถูกนำไปถ่ายทอดซ้ำแล้วซ้ำอีกในวรรณคดีทุกชาติทุกภาษา

ขุนช้างเป็นตัวชูโรงในตอนนี้ ขุนช้างรักนางวันทองเต็มหัวใจ และซื่อสัตย์ต่อความรักของตน แม่นางวันทองจะไม่รักและตกเป็นภรรยาของขุนแผนไปแล้ว ขุนช้างก็ไม่ย่อท้อที่จะหาทางให้นางวันทองเป็นเมียตนทุกวิถี

ทาง ไม่ได้ด้วยเล่ห์ก็เอาด้วยกล ดังนั้น หลังขุนแผนไปทำศึกเชียงใหม่ ขุนช้างก็หลอกลวงจนได้แต่งงานกับนางวันทอง เมื่อขุนแผนถูกลงโทษจำคุก ขุนช้างก็มาฉุดนางวันทองไปทั้งห้องแก่ ขุนช้างเลี้ยงดูนางวันทองอย่างทุ่มเททะนุถนอม ดังจะเห็นว่าในวันที่นางวันทองจะคลอด นางวันทองปวดท้องจนสุดกลั้น น้ำตานองหน้า สายตาพร่าพรายไปหมด แต่ไม่เอ่ยเรียกขุนช้างให้มาช่วย เพราะ “หมางใจ” เนื่องจากยังเจ็บแค้น และที่สำคัญคงเป็นเพราะนางสำนึกว่าขุนช้างไม่ใช่พ่อของลูกในท้อง แต่ขุนช้างกลับตกอกตกใจ บนบานศาลกล่าว่าให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วย เป็นห่วงเป็นใย วุ่นวายจนแทบจะข่มท้องทำคลอดให้เอง แต่แล้วให้ตามหมอดำเฒ่ามา เมื่อคลอดแล้ว ขุนช้างพลอยดีใจไปด้วย ร้องว่า “อ้ายหนูเป็นผู้ชาย”

เมื่อขุนช้างรักนางวันทองมาก ก็คงคิดเข้าข้างตัวเองว่าลูกที่เกิดจากนางวันทองก็คือลูกของตน (ถ้าอ่านตอน ๓๔ ขุนช้างเป็นโทษ จะทราบจากปากคำที่นางวันทองเล่าให้จมีนไวยฟังว่า ขุนช้างรักพลายงามมากเหลือเกิน) พลายงามจึงเติบโตขึ้นจนอายุถึง ๙ ปี ขุนช้างจึงได้เห็นว่า “เมื่อกระนั้นเหมือนกูครั้งดูไป ก็กลับโพล่เหมือนพ่ออ้ายทรพี” ความแค้นใจที่เก็บสะสมไว้เริ่มชัดเจนจนเชื่อว่าพลายงามเป็นลูกขุนแผนแน่นอน ยิ่งคิดยิ่งแค้นจนต้องวางแผนฆ่าให้หายเจ็บใจ

อี่แม่มันวันทองก็สองจิต

ช่างประดิดขี้ซื้อลูกให้ถูกที่

เรียกพ่อพลายคล้ายพ่ออัวตัวดี

ทุกราศรีตรีกตรจะฆ่าฟัน

(๒๕๑๓: ๕๑๓)

พลายงามไม่รู้ว่าตนไม่ใช่ลูกขุนช้าง จึงวางใจเหมือนเป็นพ่อ เมื่อขุนช้างชวนไปเที่ยวป่าก็ตามมาโดยง่าย พุดจ้อ ชู้ชวนดูนกอย่างสนุกสนาน จนเมื่อขุนช้างเหวี่ยงลงกับพื้น เตะถีบทุบถองหักคออย่างทารุณ พลายงามยังยกมือไหว้ “เรียกหม่อมพ่อเจ้าข่อย่าฆ่าเลย” หลังจากผีพรายช่วยให้รอดตาย

พलयามก็เพียงน้อยใจขุนช้างผู้เป็นพ่อ สงสัยว่าพ่อโกรธเรื่องใด และตั้งใจ
จะฟ้องแม่ ดังบทพรรณนาว่า

.....	ให้นึกน้อยใจพ่อพูดล่อลวง
เสียแรงลูกผูกใจจะได้ฟัง	พ่อโกรธสิ่งใดเป็นใหญ่หลวง
ไอ้มีพ่อก็ไม่เหมือนเพื่อนทั้งปวง	มีแต่ลงลูกรักไปหักคอ
รู้กระนั้นมิอยากเรียกพ่อดอก	จะไปบอกแม่วันทองให้ฟ้องพ่อ

(๒๕๑๓: ๕๑๕)

จากขุนช้างฆ่าพलयามเป็นฉากที่แสดงความโหดร้ายน่าสยด-
สยอง แสดงให้เห็นความเกลียดในใจขุนช้างที่แปรเป็นความโกรธความแค้น
แล้วกระทำร้ายกับเด็กอายุ ๙ ปี อย่างทารุณผิดวิสัยมนุษย์

เห็นลัถย์ที่สังข์ขัดเขมร	สะบัดเบนเบือนเหวี่ยงลงเสียงผลง
ปะเตะเข้าตำผางเข้ากลางพุง	ถีบกระทุ้งทองทูปเสียงอุบโอย
พलयามร้องสองมือมันอุดปาก	ดินกระดากถลากไถลร้องให้โหย
พอหลุดมือรี้อร้องวันทองโวย	หม่อมพ่อโบายตีฉันทบบรรลัษ
ไม่เห็นแม่แลหาน้ำตาตก	ขุนช้างชกฉกคร่าไม่ปราศรัย
จนเหวี่ยงตกกระปรกกระปรอมขึ้นคร่อมไว้	หอบหายใจอึกอึกเข้าหักคอ
พलयามดิ้นสิ้นเสียงสำเนียงร้อง	ยกแต่สองมือไหว้หายใจพ่อ
มันห้ามว่าอย่าร้องก็ต้องรอ	เรียกหม่อมพ่อเจ้าชายอย่าฆ่าเลย
จงเห็นแก่แม่วันทองของลูกบ้าง	พ่อขุนช้างใจบุญพ่อคุณแอ้ย
ช่วยฝังปลุกลูกไว้ใช้เช่นเคย	ผงกเงยมันก็ทูปทูปลงไป
บีบจมูกจุกปากลากกระแทก	เสียงแอ็กแอ็กอ่อนซบสลับไส
พอผีพรายนายขุนแผนผู้แค้นไว	เข้ากอดไว้ไม่ให้ถูกลูกของนาย
ขุนช้างเห็นว่าทัບจนดับแตก	เอาคาเผกฝุ่นกลบให้ศพหาย

แล้วกลิ้งนอนซ้อนทับให้ลับกาย

ทำลอยชายชมปากกลับมาเรื้อน

(๒๕๑๓: ๕๑๔)

ด้วยฝีมือกลอนของสุนทรภู่ ฉากฆาตกรรมพलयางมจึงเห็นภาพ
ละเอียดชัดเจนและมีนาฏการ สะท้อนความเกลียดชังคั่งแค้น และความ
อำมหิตของขุนช้างเป็นอย่างดี

ส่วนเรื่องความรัก ตอนกำเนิดพलयางม แสดงความรักหลากหลาย
ทั้งความรักของขุนช้างที่มีต่อนางวันทอง ความรักระหว่างนางวันทองกับพลาย-
างม ความรักระหว่างพलयางมกับขุนแผน และความรักของนางทองประศรีที่
มีต่อขุนแผนและพलयางม

ความรักของขุนช้างต่อนางวันทอง ดังได้กล่าวตอนต้นแล้วว่า ขุน-
ช้างทุ่มเทความรักในนางวันทองโดยไม่รังเกียจว่านางเป็นเมียขุนแผนมาก่อน
และไม่สนใจว่านางวันทองไม่ได้รักตัว เมื่อขุนแผนติดคุก ขุนช้างให้คนไปจุด
นางวันทองมา กล่าวหาว่าติดหนี้เจ้านายอยู่หลายชั่ง ทำให้ไม่มีใครกล้าช่วย
เหลือ เมื่อได้นางวันทองเป็นเมีย ขุนช้างยกย่องเลื่องชืออย่างดี นอกจากข้าว
ปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ ยังมีทองหยองติดตัวเพราะเป็นเมียเศรษฐี เช่นเดียวกับ
พलयางม ลูกชายเศรษฐีก็ใส่เครื่องประดับทองเต็มตัว จนขุนช้างใช้เป็น
ข้ออ้างว่าพलयางมหายไป อาจจะเป็นเพราะคนร้ายฆ่าชิงทอง

ลูกปะหล่ำกำไลใส่อกกบ

ฉวยว่าพบคนร้ายอ้ายคนผีน

มันจะทุบยุบยับเหมือนกับริน

ง้างกำไลไปกินเสียแล้วกรรม

(๒๕๑๓: ๕๒๐)

เมื่อนางวันทองจะส่งพलयางมไปอยู่กับย่าทองประศรี ก็นำขนมหม-
neyอย่างดี ได้แก่ “ขนมกับส้มลิ้ม ทั้งเชือกจันอัปลูกพลับหวาน” และแหวน
ทองบางสะพานหนัก ๕ ชั่ง ใส่ใ้ให้พलयางมติดตัวไปในการเดินทาง แสดง
ว่าขุนช้างเลื่องชื่อนางวันทองอย่างดีสมเป็นเมียเศรษฐี

แม้ขุนช้างจะรู้ว่านางวันทองสงสัยว่าตนหลงพลายงามไปทำไม เพราะ
คำขุนช้างว่า “อ้ายตายโหงหักคอไม่ขอเห็น” แต่ขุนช้างก็ไม่แสดงอารมณ์โกรธ
ตอบ กลับพูดจาเอาอกเอาใจ หยอกเย้าให้หายโศกเศร้า แกล้งช่วยไปตามหา
เมื่อไม่พบก็ทำเป็นเรื่องให้เศร้าเสียใจไปด้วย การกระทำของขุนช้างจึงแสดงให้เห็นว่ารักและเกรงใจนางวันทองยิ่งนัก นางวันทองเองก็ไม่กล้าทำอะไรรุนแรง
ไปกว่านี้ ดังที่บอกกับพลายงามว่า “ครั้นจะฟ้องร้องเล่าเราก็จน แม้นไม่พ้นมือ
มันจะอันตราย” จึงได้แต่ส่งลูกหนีตายไปอยู่กับย่าที่กาญจนบุรี

ความรักระหว่งนางวันทองกับพลายงาม ตอนกำเนิดพลายงาม เป็น
ตอนที่แสดงความรักระหว่งแม่กับลูกได้อย่างซาบซึ้งที่สุด ตั้งแต่ตอนที่นาง
วันทองตกใจตื่นเพราะฝันร้าย เห็นแมงมุมตอกเป็นลางก็ให้ตระหนกอกสั่น
เมื่อไม่เห็นพลายงาม นางก็ระแวงว่าขุนช้างลวงไปทำไม เดี๋ยวก็ให้ออกไปตาม
ลูกในป่า ในตอนนี้ สุนทรภู่พรรณนาฉากธรรมชาติชวนวังเวงใจ ยามเย็นคำ
อากาศมืดครึ้ม แมลงนานาชนิดกรีดเสียงร้อง เสียงสัตว์ป่าหอนโหย นาง
วันทองเดินลอดเลี้ยวร้องตะโกนเรียกหาพลายงามกลางป่าคนเดียวอย่างน่ากลัว
กวีใช้ธรรมชาติเป็นภาพเปรียบเทียบกับอารมณ์ของตัวละคร ภาพของนก
กกลูกและชะนีร้อง ทำให้นางวันทองยิ่งรู้สึกท้อโหฬารของตนมากยิ่งขึ้น

เห็นฝูงนกกบฏตรึงสุดเศร้า
ชะนีโหยโหยหวนร่ำจวนใจ

ไอ้ลูกเราไม่รู้ว่ายู่ไหน
ยิ่งอาลัยแลหาน้ำตานอง

(๒๕๑๓: ๕๑๖)

เมื่อนางวันทองพาพลายงามไปฝากสมภารนาค วัดเขา ให้ซ่อนตัวให้
พ้นจากขุนช้าง ก่อนจะจากกันด้วยความอาลัย นางวันทอง “กระหมวดจุกลูก
ยาน้ำตาไหล” เป็นข้อความสั้นๆ ที่แสดงออกปฏิกิริยาของแม่ได้สมจริง ไม่ว่าใน
ยามใด แม่จะทะนุถนอมแต่งตัวลูกน้อยให้งดงามผ่องใส พลายงามถูกขุนช้าง
เตะถีบจนสลบแล้วฝังกลบไว้ใต้กองแฝกคา ผมแผ่ย่อมจะหลดลุ่มรุ่งรัง

นางวันทองจึงแต่งผมเกล้าजूให้ลูกเสียใหม่ตามธรรมชาติและเคยชิน
ของผู้เป็นแม่ หลังจากนั้น เมื่อกลับถึงบ้าน มองเห็นที่นอนของพลายแก้ว
ที่นอนห้องเดียวกันมานานเกือบ ๑๐ ปี นางวันทองยิ่งเศร้าหมองคิดถึงลูกจน
น้ำตาร่วง

.....	เห็นแต่ที่นอนเปล่า ยิ่งเศร้าใจ
คิดถึงลูกผูกพันให้หัวนอน	น้ำตาตกผ้อยผ้อยละห้อยให้
ไอ้ลูกเอ๋ยเคยนอนแต่ก่อนไร	จนเจ้าได้หลับที่เข้านี้แล้ว
อยู่หลังดลัดพลัดพรากไปจากแม่	แม้อยังแลเห็นแต่พู่ทองของลูกแก้ว
ไอ้พลายงามทรมาสวาทจะคลาดแคล้ว	เสียงแจ้วแจ้วเจ้าวันทองนอนงอน้ำตา

(๒๕๑๓: ๕๑๙)

ฝ่ายพลายงามก็เช่นกัน ความรักผูกพันกับแม่ ทำให้นอนไม่หลับ
คล้อยคล้ายเห็นแม่มาหา ได้ยินเสียงนกร้องก็นึกว่าเป็นเสียงแม่ร้องเรียก ผวา
ตื่นขึ้นขวานรับ สุนทรภู์บรรยายตอนนีไว้วว่า

เพราะแม่ลูกผูกจิตคิดถึงกัน	เผ้าไฟฝันเพื่อนแลเห็นแม่มา
ดูเหว้าร้องซ้องเสียงสำเนียงแจ้ว	ให้แว่วแว่ววันทองร้องเรียกหา
สะดุ้งใจไหววับทั้งหลับตา	ร้องขานหาสุดเสียงแต่ที่ยังคืน

(๒๕๑๓: ๕๒๑)

บทคร่ำครวญตอนสังขารระหว่างแม่ลูก นับเป็นตอนที่ซาบซึ้งกินใจ
อย่างยิ่ง นางวันทองครวญด้วยความท่วงไวยว่าไม่มีใครดูแลปรนนิบัติพลาย
งาม พร้อมทั้งเสียใจที่ชีวิตของตนประสบวิบากกรรม ต้องพรากจากทั้งลูก
ทั้งผัว

เคยกินนอนนอนแม่ไม่แหห่าง	จะอ้างว่างเปล่าใจในไพร่สัณห์
ทั้งจุกรใครใครเล่าจะเกล้าพัน	จะนับวันนับเดือนไปเลื่อนลับ

นับปี่มิได้มาเห็นหน้าแม่
โอ้เสียชาติวาสนาแม่อำภพ
จะมีผิวผิวก็พลัดกำจัดจาก
มามีลูกลูกก็จากวิบากกรรม

จะห่างเหินเหมือนเมื่อเดือนดับ
ให้ย่อยยับยากแค้นแสนระยำ
จนแสนยากอย่างนี้แล้วมิหน้า
สะอื้นร่ำวันทสลดใจ

(๒๕๑๓: ๕๒๒)

ส่วนบทที่พลายงามกล่าวกับแม่นั้น ถือเป็นวรรคทองที่อ้างอิงกัน
ทั่วไป เพราะไพเราะอ่อนหวานกินใจเหลือเกิน ดังนี้

แม่รักลูกลูกก็รู้ยิ่งว่ารัก
จะกินนอนนอนว่าเมตตาเตือน

คนอื่นลักหมีนแสนไม่แม่นเหมือน
จะจากเรือนร้างแม่ไปแต่ตัว

(๒๕๑๓: ๕๒๒)

แม้วัยเพียง ๙ ปี แต่พลายงามก็เป็นผู้ใหญ่เกินตัว นอกจากแสดง
สำนึกกตัญญูในความรักของแม่แล้ว ยังห่วงใยไม่ยอมให้แม่วันทองเดือด
ร้อนเพราะขุนช้าง ซึ่งจะโกรธแล้วพาลเกรงเอากับนางวันทอง พลายงามจึงบอก
ให้แม่รีบกลับบ้านไปเสีย พร้อมปลอมโยนให้นางวันทองหักอกหักใจเพื่อจะได้
คลายความทุกข์โศกเศร้าหมอง

บทพรรณนาฉากจากกัน ระหว่างสองแม่ลูกที่แม่จะพยายามหักใจ
แต่ก็ยังอาลัยอาวรณ์ไม่รู้แล้ว เป็นบทที่สร้างอารมณ์สะเทือนใจอีกตอนหนึ่ง
จึงมักมีผู้ยกไปอ้างอิงในที่ต่างๆ บ่อยครั้ง ดังนี้

ลูกก็เลดูแม่แม่ดูลูก

ต่างพันผูกเพียงว่าเลือดตาไหล

สะอื้นร่ำอาลัยด้วยอาลัย

แล้วแข่งใจจากนางตามทางมา

เหลียวหลังยังเห็นแม่แลเขม่น

แม่มิเห็นลูกน้อยละห้อยหา

แต่เหลียวเหลียวเลี้ยวลับวับวิญญูณ์

โอ้เปล่าตาต่างสะอื้นย่นตะลึง

(๒๕๑๓: ๕๒๓)

หลังพรางจากปลายงาม นางวันทองกินน้ำตาต่างข้าวทุกวัน จนร่างกายซูบผอม ผิวพรรณไม่ผ่องใส เพราะไม่รู้เลยว่าในชีวิตนี้จะมีโอกาสได้พบหน้าปลายงามอีกหรือไม่

ความรักที่นางทองประศรีมีต่อขุนแผนและปลายงาม นางทองประศรีไม่ได้ระแคะระคายมาก่อนว่าขุนแผนมีลูกกับนางวันทอง แต่ความรักลูกชายคงจะเผื่อแผ่มาสู่หลานชายคนแรกด้วย ดังนั้น เมื่อปลายงามแนะนำตัวว่าเป็นลูกแม่วันทองกับพ่อขุนแผน และปลายงามคงมีเค้าหน้าคล้ายพ่อ เมื่อ “ย่าเขม้นเห็นจริง” จึงทักกระบองที่ไล่ฟาดเพราะนึกว่าเป็นเด็กเกเรมาขโมยลูกมะยม เข้ากอดรับขวัญทันที แล้วให้บ่าวไพร่พาไปอาบน้ำชำระขี้โคลนทาขมิ้นทาไพล หาช่าวปลาให้กิน จากนั้นนางทองประศรีจัดพิธีบายศรีสู่ขวัญให้ เมื่อปลายงามขอให้ช่วยพาไปหาขุนแผนผู้เป็นพ่อซึ่งติดคุกอยู่ในกรุงอยุธยา นางทองประศรีก็จัดขบวนช้าง เดินทางนานสองวันครึ่ง พาหลานไปทันที เมื่อขุนแผนรับทราบเรื่องราวจากลูกชายก็โกรธแค้นขุนช้างอย่างยิ่ง ออกปากว่าจะไปฆ่าให้ตายในคืนนั้น นางทองประศรีแสดงความรักและหวังดีต่อลูกด้วยการห้ามปรามไว้ โดยบอกว่า “จะสืบสร้างบาปกรรมไปทำไม” แล้วรับปากว่าจะเลี้ยงดูปลายงามให้ เพื่อนำเข้าถวายตัวรับราชการ พระพันวษาจะได้หายกริ้วและโทษที่ขุนแผนได้รับจะได้ย่อหย่อนผ่อนคลายลง คำสอนของนางทองประศรีแสดงสัจธรรมของโลก คือ “ยากแล้วมีใหม่สำเร็จถึงเจ็ดหน” ซึ่งมีความหมายทำนองเดียวกับ “ชั่วเจ็ดทีดีเจ็ดหน” คือทุกสิ่งทุกอย่างไม่เที่ยงแท้แน่นอน มีดีมีชั่ว มีจนมีรวย มีโชคมีเคราะห์ หมุนเวียนเปลี่ยนไปเป็นวัฏจักรแห่งชีวิต คำสอนของนางทองประศรีทำให้ขุนแผนได้สติ ไม่อาฆาตขุนช้าง แล้วฝากฝังให้นางทองประศรีสั่งสอนวิชาให้ปลายงามโดยใช้ตำรับตำราของบรรพบุรุษที่ตกทอดต่อกันมา

ในเนื้อความตอนต่อจากแบบเรียน กล่าวว่า เมื่อนางทองประศรีพาปลายงามกลับกาญจนบุรีแล้ว ก็ได้เลี้ยงดูปลายงามด้วยความรัก สิ่งที่เป็น

ประเพณีนิยมทางสังคม นางก็จัดการทำให้หลานทุกอย่างแทนพ่อแม่ นั่นคือให้ความรู้ นางสอนอ่านคัมภีร์ ท่องคาถาอาคม เขียนเลขยันต์ และทำไสยเวทต่างๆ เมื่ออายุ ๑๓ ปี ย่าทองประศรีจัดพิธีโกนจุกตามประเพณี เป็นงานใหญ่ มีขับเสภาด้วย จากนั้นจึงพาพลาายงามไปหาขุนแผนเพื่อให้นำไปฝากเจ้านายพาเข้ารับราชการ นับว่าย่าทองประศรีทำหน้าที่เป็นทั้งพ่อ แม่ และครู ไปพร้อมกัน

ความรักระหว่างขุนแผนกับพลาายงาม ในตอนขุนแผนพานางวันทองหนี ขุนแผนแสดงให้เห็นว่าทะนุถนอมลูกที่ยังอยู่ในท้องนางวันทองมาก เมื่อนางวันทองท้องแก่ ขุนแผนไม่อยากให้ลูกเกิดกลางป่าจึงยอมมอบตัวสู่คดี แม้จะชนะคดีแต่เหตุการณ์กลับพลิกผันทำให้ติดคุก ไม่ได้เห็นหน้าลูก ขุนแผนจึงดีใจอย่างยิ่งเมื่อนางทองประศรีพาพลาายงามมาไหว้ และเมื่อรู้ว่าพลาายงามถูกขุนช้างลวงไปฆ่าก็เคียดแค้นยิ่งนัก แต่ขุนแผนก็ไม่มีโอกาสเลี้ยงดูลูกชายคนแรก ได้แต่พูดจาสั่งสอนและมอบลูกประคำไว้ป้องกันอาวุธของศัตรู ขุนแผนสอนพลาายงามสองเรื่อง

เรื่องหนึ่ง คือการศึกษา กำชับให้พลาายงามขยันเรียนหนังสือ เพราะจะต้องใช้ประโยชน์ในภายหลัง

.....
รู้สิ่งไรไม่สู้วิชา

เจ้าจคงอย่าเรียนเขียนคาถา
ไปเบื่องหน้าเติบใหญ่จะให้คุณ

(๒๕๑๓: ๕๓๑)

ข้อความตอนนี้เป็นตอนหนึ่งที่ยืนยันได้ว่าเป็นฝีมือกลอนสุนทรภู่ เพราะคล้ายกับบทกลอนในนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ทั้งสำนวนกลอนและความคิดของสุนทรภู่ที่เชื่อมั่นในเรื่องวิชาความรู้ว่ามีคุณค่า

คำสอนอีกเรื่องหนึ่ง คือสอนให้เคารพย่าทองประศรีเสมอพ่อแม่ เพราะเป็นญาติคนเดียวที่เหลือให้พึ่งพาได้

เรายากแล้วแก้วตาอย่าประมาท
ทุกวันนี้มีแต่อย่ายังการุญ
จงนึกว่าย่ำเหมือนกับแม่พ่อ
อันพ่อนี้มีได้อยู่ใกล้เคียง

ทั้งสิ้นญาติสิ้นเชื้อจะเกื้อหนุน
พ่อพึ่งบุญเกิดลูกได้ปลุกเลี้ยง
ถึงด่าทอเท่าไรอย่าได้เถียง
ไม่ได้เลี้ยงลูกแล้วนะแก้วตา

(๒๕๑๓: ๕๓๑)

พลายงามแสดงความรักขุนแผนด้วยการขอยุ่ปรนนิบัติขุนแผนใน
คุก จนกว่าจะพ้นโทษจึงจะไปเรียนหนังสือหนึ่งหาตามที่ต้องการ ขุนแผน
ห้ามไว้ บอกว่าการติดคุกเหมือนกับ “ตกนรกทั้งเป็น” แต่ตนได้รับความกรุณา
จากพระยายมราชจึงไม่ต้องถูกจองจำและได้รับความอุปถัมภ์ข้าวปลาอาหาร
จากจมนครีเสาวรักษ์ ขุนแผนจึงขอให้พลายงามตั้งหน้าตั้งตาเรียนหนังสือ
เพื่อจะได้ฟังจมนครี พาเข้าถวายตัวรับราชการ ขุนแผนรักลูกจึงต้องการให้
ลูกดำเนินรอยตามบรรพบุรุษ คือเป็น “มหาดเล็กสามต่อพ่อลูกหลาน” ทำ
ราชการได้ดิบได้ดี มีตำแหน่งหน้าที่ เป็นเกียรติยศแก่ตัวและวงศ์ตระกูล
สืบไป

ตัวละคร ตอนกำเนิดพลายงาม เป็นตอนสั้นๆ แต่มีตัวละครสำคัญ
หลายตัว คือ ขุนแผน ขุนช้าง นางวันทอง พลายงาม นางทองประศรี นางแก้ว
กิริยา แม้ว่าตัวละครแต่ละตัวจะมีบทไม่มาก แต่ก็แสดงบุคลิกลักษณะนิสัย
ใจคอได้โดดเด่น

ขุนแผน เป็นคนมีวิชาดาอาคม แต่เมื่อต้องโทษจำคุกก็ไม่ได้ใช้
อาคมเอาตัวรอด พระยายมราชมีเมตตา ยกเว้นให้ไม่ต้องใส่เครื่องพันธนาการ
แต่ขอให้ขุนแผนไม่หนีจากคุก ขุนแผนก็ยินยอม กระนั้นคนติดคุกก็ยังม
ีความทุกข์เพราะสูญเสียอิสรภาพและเกียรติยศ ดังที่พรรณนาว่า

จะกล่าวฝ่ายนายขุนแผนที่แสนทุกข์
อยู่หับเผยเคยสะอาดขาดลำอาจ

แต่ติดคุกขัดข้องให้หมองหมาง
จนผอมซูบรูปร่างดูรุงรัง

(๒๕๑๓: ๕๒๙)

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช มีความเชื่อว่า เรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นเสภา
ที่ขับให้คนคุกฟัง เพราะคำว่าเสภาแปลว่า คุก ดังนั้น ในบทเสภาจึงมีตอนที่
พรรณนาความทุกข์ยากของคนคุกอยู่หลายตอน เสมือนหนึ่งแสดงความเห็น
ออกเห็นใจคนต้องโทษติดคุก ดังเช่น ขุนแผนก็กล่าวกับพลายงามว่า

.....

เหมือนกับนรกตกทั้งเป็น

ในคุกใหญ่ยากแค้นมันแสนขีญ

มิได้เว้นโทษทัณฑ์สักวันเลย

(๒๕๑๓: ๕๓๒)

แม้จะติดคุก แต่ขุนแผนขยันขันแข็ง ไม่ปล่อยเวลาทิ้งโดยไม่
ประโยชน์ ได้สานกระสวยทำด้วยหวายขายเลี้ยงชีพ ราคาใบละ ๑ บาท โดยมี
นางแก้วกิริยาช่วยทาร์กให้สวยงามคงทน

ขุนแผนยังเป็นผู้ที่มีความจงรักภักดีสูง แม้จะต้องโทษไม่มีกำหนด
เพราะพระพันวษากริ้วที่ทูลขอนางลาวทอง แต่ขุนแผนก็ยังมุ่งหวังให้ลูกชาย
คนเดียวได้ถวายตัวเข้ารับราชการเป็นทหารของพระพันวษาเช่นที่ตนได้เป็นมา
แล้ว

ขุนช้าง เป็นคนรักเดียวใจเดียว หลงรักนางวันทองมาตั้งแต่ยังหนุ่ม
ก็มุ่งมั่นเฝ้านางวันทองเป็นเมียให้ได้ ไม่ได้ด้วยเล่ห์ก็เอาด้วยกล แม้นางวันทอง
เป็นเมียขุนแผนไปแล้วก็ไม่ได้รังเกียจ ถึงขุนแผนจะลักพานางวันทองไปอีก
เมื่อสบโอกาส ขุนช้างก็ฉุดนางวันทองกลับคืนมาเป็นเมียอีกครั้ง และเลี้ยงดู
เป็นเมียเอกอย่างยกย่อง ขุนช้างมีบารมีเพราะมีเงิน มีพวก ดังนั้น แม้นาง
วันทองจะชิงชังก็ไม่กล้าเล่นงานขุนช้างแรงๆ ได้แต่ด่าทอด้วยอารมณ์โกรธ
ขุนช้างเป็นคนอาฆาต การทำร้ายพลายงามอย่างทารุณ ส่วนหนึ่งอาจจะผิดหวัง
ที่ไม่ใช่ลูกตน อีกส่วนหนึ่งอาจจะเจ็บแค้นที่ขุนแผนเหนือกว่าทุกเรื่องไป
รวมทั้งมีลูกกับนางวันทอง

พลายงาม เป็นเด็กฉลาดและกล้าหาญ ด้วยวัยเพียง ๙ ปี พลายงาม

กล้าเดินทางตามลำพังจากสุพรรณบุรีไปกาญจนบุรี ซึ่งเป็นป่ารกแล้ว เมื่อไปถึงบ้านนางทองประศรี ก็หาทางให้ย่าออกมารับอย่างชาญฉลาด โดยปีนขึ้นต้นมะยม เพราะเด็กๆ แถวนั้นเล่าให้ฟังแล้วว่าย่าทองประศรีหวงต้นมะยมหวานคาคโทะเด็กที่ปีนลูกลูกมะยมว่าจะตีให้ยับ เมื่อย่าทองประศรีถือไม้กระบองออกมา แม้จะกลัวตัวสั้น แต่พลายงามก็กล้ากระโจนลงจากต้นมะยมมากrabเท้าก่อนจะเล่าว่าตนเป็นใคร ความฉลาดของพลายงามยังปรากฏในการศึกษาเล่าเรียน เพราะใช้เวลาเพียง ๔ ปี ก็เจนจบในวิชาต่างๆ ที่ย่าสอน และเรียนตำราธรรมศาสตร์กับตำรับราชสงครามกับจมนครีฯ ได้ครบถ้วนในระยะเวลาสั้นๆ

นางวันทอง เป็นแม่ที่รักลูกสุดชีวิต ทะนุถนอมดูแลพลายงามแทบจะไม่คลาดสายตา แต่เมื่อเกิดเหตุร้าย ขุนช้างฉวางพลายงามไปฆ่า นางวันทองตกอยู่ในสถานการณ์ลำบากใจ เพราะมีบทบาททั้งเป็นแม่และเป็นเมีย นางวันทองรู้ตัวว่าไม่อาจหนีไปจากขุนช้างได้ เพราะขุนช้างมีเงินและมีไพร่พล จะฟ้องร้องกล่าวโทษ ก็ยากจน และหากทำไม่สำเร็จก็ยิ่งจะมีอันตราย ดังนั้น นางวันทองจึงต้องตัดสินใจเลือกรักษาชีวิตของพลายงามให้ปลอดภัยจากขุนช้าง โดยบอกทางให้ไปหาย่าที่กาญจนบุรี แม้ว่าอาจจะเสี่ยงภัยในระหว่างเดินทาง นางก็ทำได้เพียงขอให้ผีसाงเทวดาคุ้มครอง

นางทองประศรี เป็นตัวละครหญิงที่น่าสนใจมาก นางเป็นหญิงหม้าย หอบลูกหนีราชภัยมาอยู่ที่เมืองกาญจนบุรีแบบเลื้อยผืนหมอนใบ แต่กลับก่อร่างสร้างตัวเพียงลำพังจนมั่งคั่งเป็นเศรษฐีคนหนึ่ง มีเรือกสวนไร่นามากมาย มีป่าวไพร่บริวารเป็นพวกมอญละว้าเต็มบ้าน นอกจากร่ำรวยแล้วยังเป็นคนมีวิชาความรู้ จึงสามารถสอนวิชาอาคมให้พลายงามได้เจนจบ วิชาที่พลายงามเรียนรู้จากย่าครูทองประศรี ได้แก่

ทั้งขอมไทยได้ลั่นถีนีติ

เรียนคัมภีร์พุทธเทพพระเวทมนตร์

ปถมังตั้งตัวนะปัดตลอด

แล้วถอนถอดถูกต้องเป็นล่องหน

หัวใจกรติพิทิจเเสนท์กล	แล้วเล้ามนตร์เสกขมื่นกินน้ำมัน
เข้าในห้วงลองวิชาประสาเด็ก	แทงจนเหล็กแหลมลู่อยู่ขยับ
มหาทมิฬยืนยงคงกระพัน	ทั้งเลขยันต์ลากเหมือนไม้เคลื่อนคายน
แล้วทำตัวหัวใจติปิโส	สะเดาะโซ่ตรวนได้ตั้งใจหมาย
สะกดคนมนตร์จิ้งจก่างกาย	เมฆนายสุริย์จันทร์ขยับดี
ทั้งเรียนธรรมกรรมฐานนิพพานสูตร	ร้องเรียกภูตพรายปราบกำราบผี
ผูกพยนต์หุ่นหย้าเข้าวารี	นางทองประศรีสอนหลานชำนาญ

(๒๕๑๓: ๕๓๓)

ภูมิปัญญาด้านวัฒนธรรม ตอนกำเนิดพลายงาม แสดงภูมิปัญญา
ด้านวัฒนธรรม ๓ เรื่องสำคัญ คือ พิธีบายศรีสู่ขวัญ พิธีโกนจุก และพิธีถวายตัว
พิธีบายศรีสู่ขวัญ อยู่ในตอนที่นำมาให้เรียน ย่าทองประศรีจัดพิธี
สู่ขวัญให้พลายงาม เพราะพลายงามถูกขุนช้างทำร้ายจนขวัญหนีดีฝ่อมาครั้ง
หนึ่งแล้ว ยังเดินป่าข้ามทุ่งจากเมืองสุพรรณบุรีมายังกาญจนบุรีเป็นระยะทาง
ไกล ย่อมตระหนกตกสั่นขวัญหายเพราะมาคนเดียวในเส้นทางที่ไม่เคยไป
และมาพบคนที่ไม่เคยเห็นหน้ากันมาก่อน จะร้ายได้อย่างไรไม่รู้เลย ภาวะจิตใจ
ของพลายงามในช่วงเวลาที่ผ่านมาก็อ่อนแอจน “ขวัญ” อาจจะหนีออกไปจาก
ร่าง ทำให้เจ็บไข้ไม่สบายได้ นางทองประศรีจึงทำพิธีเรียกขวัญตามความเชื่อ
แต่โบราณ สุนทรภู่พรรณนาพิธีกรรมและบทร้องทำขวัญไว้ดังนี้

ขวัญพ่อพลายงามทราชมสาวท	มาชมภาชนะทองอันผ่องใส
ล้วนของขวัญจันทน์จวงพงมาลัย	ขวัญอย่าไปป่าเขาถ่านเณน
เห็นแต่เนื้อเลื้อสิงห์ฝูงลิงค่าง	จะอ้างว้างเวียนวระหกกระเหิน
ขวัญมาหาย่าเกิดอย่าเพลิดเพลิน	จงเจริญร้อยปีย่ามีภัย
แล้วจุดเทียนเวียนวงส่งให้บ่าว	มันให้กราวเกรียวลั่นสนั่นไหว
คอยรับเทียนเวียนส่งเป็นวงไป	แล้วดับไฟบอกควนให้ทันที

มะพร้าวอ่อนป้อนเจ้าทั้งข้าวขวัญ
ให้สาวสาวลาวเวียงที่เสียดี

กระแจะจันทร์เจิมหน้าเป็นราศี
มาขอป้ออ้อนทำขวัญนาย

(๒๕๑๓: ๕๒๘)

พ่อเมื่อเมืองดง เอาพวงเป็นเหย้า อีตปลาอีตข้าว ขวัญเจ้าตกหาย ขวัญอ่อน
ร่อนเร่ วั่วเหว่สู่กาย อยู่ปลายยางbung ท้องทุ่งท้องนา ขวัญเผื่อเมื่อเมิน ขอเชิญขวัญพ่อ
ฟังขอเสียงอ้อ ขวัญพ่อเจ้าจำ ข้าวเหนียวเต็มพร้อม ข้าวป้อมเต็มป่า ขวัญเจ้าจงมา
สู่กายพลาญเอ๋ย (๒๕๑๓: ๕๒๘)

บทร้องข้างต้นเป็นวงขอของผู้หญิงสาวเชื้อลาว มีภาษาลาวแทรกอยู่
บ้าง จากนั้นมีวงขอของพวกมอญอีกวงหนึ่งร้องซ้อนขึ้นมา วงขับร้องเล่น
ดนตรีทำขวัญของนางทองประศรีจึงมีทั้งลาวและมอญ สุนทรภู่แทรกภาษา
มอญไว้ในบทพรรณนาทำให้เกิดบรรยากาศและแสดงความรู้ทางสังคมวิทยา
วัฒนธรรมไปพร้อมกันด้วย

แล้วพวกมอญซ้อนขอเสียงอ้อแอ้
ออระนายพลาญงามพ่อทราชมเชย
ให้อยู่ดีกินดีมีเมียสาว
มวยบามาขวัญจงบันเทิง

ร้องทะแยย่องกะเหนาะย่ายเตาะเหย
ขวัญเอ๋ยกกะเนียงเกรียงเกลิง
เนียงกะราวกนตะละเลิงเคลิง
จะเปิงยี่อิกะปิปอน

(๒๕๑๓: ๕๒๙)

ผู้สอนที่รู้ภาษามอญอาจอธิบายความหมายของภาษามอญเหล่านี้
เช่น จะเปิง แปลว่า กินข้าว จะช่วยทำให้ผู้เรียนมีความรู้ทางภาษาเพิ่มขึ้นและ
เข้าใจความหมายของบทกลอนได้ชัดเจนขึ้น

พิธิโกนจุก อยู่ในตอนกำเนิดพลาญงาม แต่ไม่อยู่ในบทเรียน เมื่อ
เด็กไทยทั้งหญิงและชายมีอายุครบ ๑๓ ปี จะเข้าพิธิโกนจุก ถือเป็นพิธีกรรมที่
แสดงการผ่านภาวะจากเด็กสู่ผู้ใหญ่ เมื่อพลาญงามอายุได้ ๑๓ ปี ย่าทองประศรี
ก็จัดการโกนจุกให้เป็นงานใหญ่ เพราะเป็นเศรษฐี สุนทรภู่พรรณนาว่า ก่อน

วันโกนจุก เรียกว่า วันสุกดิบ เป็นวันเตรียมข้าวปลาอาหาร คือขนมจีนน้ำยากับต้มดินหมู และเตรียมข้าวของเครื่องใช้ในพิธี ได้แก่ หม้อเงินหม้อทองสังข์ใส่น้ำมันต์ ที่นั่งของพระสงฆ์ เครื่องดนตรีฆ้องกลองสำหรับประโคม แล้วนิมนต์พระ ๑๐ รูป จากวัดเขาชนไก่ พระสงฆ์สวดมนต์จนพลบค่ำ แล้วชดน้ำมันต์ให้พรคนที่มาทำบุญ

ในตอนนั้น สุนทรภู่แทรกกว่าบ่าวหญิงชายมารับน้ำมันต์แล้วแก่งแยียดกัน ฝ่ายชายถือโอกาสล่วงเกินฝ่ายหญิง ฝ่ายหญิงหยิกตีต่อสู้ บางคู่ถึงกับปล้ำกันเป็นเรื่องสนุกสนานของคนดู จากนั้นนางทองประศรีพาพลาแยงมาให้ท่านขรัวครูทำนายลักษณะโชคชะตาในอนาคต ท่านขรัวครูทำนายอนาคตของพลาแยงไว้ว่า

เห็นนารักลักษณะกั้นลาด	จะมีวาสนาดีที่คานหาหม
ถ้าถึงวันโชคโฉลกยาม	ก็ต้องตามลักษณะว่าจะรวย
แต่ที่เมียดเสียถนัดปัตติ	ตัวดำหนิรูปชาวเป็นสาวสวย
แต่อายนี้ชี้หลังจะงวงวย	ต้องถูกด้วยละโมภโลกโลภภัย
แล้วท่านขรัวหัวร่อว่าออหนู	มันเจ้าชู้เกินการหลานอีศรี
ก็แต่ว่าอายุสิบแปดปี	จะได้ที่หมั้นขุนเป็นมูลนาย
ทั้งเมียดสาวชาวเหนือเป็นเชื้อแถว	อินนั้นแล้วมันจะมาพาฉิบหาย
อันอายขุนแผนพ่อของออพลาแย	จะผันปลายเดือนยี่ในปีกุน
นับแต่นี้มีสุขไม่ทุกข์ร้อน	ได้เตียงนอนนั่งเก้ายี่เป็นที่ขุน
ทองประศรีดีใจไหว้เจ้าคุณ	ช่วยแบ่งบุญให้ได้พื้นคั่นลักที่

(๒๕๑๓: ๕๓๔-๕๓๕)

ผู้ที่อ่านเรื่องราวของขุนช้างขุนแผนในตอนต่อไป คงจะเห็นได้ว่าท่านขรัวครูทำนายได้แม่นยำทุกประการ

หลังพระกลับวัดแล้ว มีมหรสพแสดงให้ชาวบ้านได้บันเทิงกัน คือ

เล่นเสภา ขับร้องกับวงปี่พาทย์ ซึ่งแสดงว่า ตอนกำเนิดพลายงาม แต่งในสมัย
รัชกาลที่ ๒ เพราะการเล่นเสภาที่มีปี่พาทย์เกิดขึ้นในสมัยนี้ สุนทรภู่บรรยายชื่อ
นักขับเสภาและลีลาการขับของแต่ละคนไว้ ทำให้ได้ใช้เป็นข้อมูลทางศิลปะ
วัฒนธรรมว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์ มีครูเสภาชื่อใดบ้าง และมีลีลาการขับเสภา
แบบใด

.....	ท่านตามีช่างประดัดถนอม
ดูทำนองพองคอเสียงอ้อแอ้	พวกคนแก่ชอบหัวรั้วจับ
ตารองศรีดีแต่ขันรู้ครันครบ	กรับกระทบทำหลอกแล้วลอกตา
แล้วนายทั้งดั่งโด่งเสียงโวกะโวก	ว่ากระไชกกระชั้นชั้นหนักหนา
ฝ่ายนายเพชรเม็ดมากลากซำซ้า	ตั้งสามวาสองคอกเหมือนบอกลยาว
ส่วนนายมาพระยานนท์คนตลก	ว่าหยกหยกหยาบเข้าคนฮาฉาว
ตาทองอยู่รู้ว่ภาษาลาว	แล้วส่งกราวเซ็ดเพลงโหม่งเห่งไป

(๒๕๑๓: ๕๓๕)

วันรุ่งขึ้น เป็นวันโกนจุก หลังโกนจุกแล้ว พอผมยาว พลายงามก็
ตัดผมทรงมหาดไทยเพื่อเตรียมตัวไปเป็นข้าราชการ

พิธีถวายตัว ผู้ที่จะเข้ารับราชการต้องมีความรู้หลากหลาย ในเบื้องต้น
พลายงามเรียนวิชาสถาอาคมจากย่าทองประศรีตามตำราที่ตกทอดมาแต่
บรรพบุรุษ ความรู้นี้เป็นความรู้เบื้องต้นที่ชายไทยสมัยก่อนต้องเรียนรู้เพื่อใช้
ป้องกันตนเอง เมื่อจะเข้ารับราชการ ขุนแผนรอบคอบที่จะสอบความรู้ของ
ลูกชายเสียก่อน เมื่อเห็นว่าความรู้เบื้องต้นแน่นดีแล้ว จึงนำตัวไปหาจมีนศรีฯ
ให้ช่วยเป็นธุระพาเข้าถวายตัว จมีนศรีฯ ต้องให้การศึกษพลายงามเพิ่มเติม
อีก ความรู้ขั้นสูงนี้เป็นความรู้สำหรับทำงานมหาดเล็ก คือเรื่องพระราชกำหนด
กฎหมายเทียบบาล พระราชบัญญัติ สุภาสิตคำสอน และธรรมเนียมปฏิบัติ เช่น
การใช้ราชาศัพท์

พระกำหนดกฎหมายมีหลายเล่ม เก็บไว้เต็มตู้ใหญ่ไขออกอ่าน
กรมศักดิ์หลักชัยพระอัยการ มนเทียรบาลพระบัญญัติตัดสินนวน
แล้วให้รู้สุภาวชิบัตินติตพระร่วง ตามกระทรวงรับผิดชอบคิดสอสนวน
ราชาศัพท์รับสั่งให้บังควร รู้จกถ้วนถี่ไว้จึงได้การ

(๒๕๑๓: ๕๓๘)

นอกจากนี้ พลายงามยังติดตามจมีนศรีฯ เวลาเข้าเฝ้าพระพันวษา โดยนั่งหลังกอไม้ดัด คอยฟังพระราชดำรัสข้อราชการต่างๆ ทำให้ค่อยๆ เรียนรู้เรื่องกิจการบ้านเมืองไปด้วย นอกจากนี้ยังอ่านตำราพระธรรมศาสตร์และตำรับราชสงครามเพิ่มพูนความรู้ให้ตนเอง การเตรียมความพร้อมเช่นนี้คงเป็นระยะเวลาพอสมควร เมื่อจมีนศรีฯ เห็นว่าพลายงามมีความรู้ความสามารถพร้อมแล้วก็นำตัวเข้าถวาย โดยให้ถือพานทองรูปเทียนดอกไม้เข้าไปหน้าพระที่นั่ง เมื่อเสด็จออก จมีนศรีเสาวรักษ์กราบทูลเบิกตัวพลายงามว่าเป็นลูกขุนแผนหลานทองประศรี มีความรู้ กิริยาดี ขอดถวายตัวรับใช้เบื้องยุคลบาท จากนั้นก็กราบสามที เป็นอันว่าพลายงามได้รับราชการเป็นมหาดเล็ก

ลีลากลอน ตอนกำเนิดพลายงาม เป็นผลงานของสุนทรภู่ ไม่มีข้อสงสัย เพราะมีสำนวนภาษาและเนื้อความหลายตอนในเรื่องบ่งบอกเช่นนั้น ลีลากลอนของสุนทรภู่เน้นเสียงสัมผัส ทำให้รู้สึกว่ไพเราะรื่นหู และเป็นลีลาที่นิยมกันต่อมา ลีลาเช่นนี้ปรากฏในตอนกำเนิดพลายงามด้วย

กาญจนาคพันธุ์ หรือ ขุนวิจิตรมาตรา มีความเห็นว่า สุนทรภู่เล่นสัมผัสมาก ผิดกับบรรดากลอนในบทละครใน ละครนอก และเสภาทั่วไป จึงเห็นว่าสุนทรภู่มุ่งรสไพเราะของกลอนเชิงกวีเป็นสำคัญกว่ากลอนเพื่อขับร้อง ทำให้มองเห็นความแตกต่างระหว่างกลอนเสกากับกลอนธรรมดาได้ชัดเจน (กาญจนาคพันธุ์และนายตำรา ณ เมืองใต้, ๒๕๔๕: ๒๙๗)

นอกจากการเล่นสัมผัสในอันเป็นเอกลักษณ์ของสุนทรภู่แล้ว ในตอนกำเนิดพลายงาม ยังมีตัวอย่างของการแต่งกลอน “อิน” ซึ่งหาคำสัมผัส

ที่จะเหมาะกับเนื้อความไต่ยาก กลอนบทนี้ปรากฏในตอนที่พลายงามกระโจน
จากต้นมะยมลงมาราบเท้าย่าทองประศรี

.....	โจนลงไปกราบยาที่ฝ่าตีน
ทองประศรีดีหลังเสียงดังผึ่ง	จะมัดมึงกูไม่ปรับเอาทรัพย์สิน
มาแต่ไหนลูกไทยหรือลูกจีน	เผ้าลักเป็นมะยมหม่มหักราน

(๒๕๑๓: ๕๒๖)

หลังจากแต่งกลอน “อิน” ในสภาแล้ว พบกลอน “อิน” ใน พระอภัยมณี
ตอนสุดสาครพบชีเปลือย

.....	กรนสนั่นนอนร่ายเหมือนปายปิ่น
ประหลาดใจโยหนอไม่เหง้า	จะเป็นบ้าไปหรือว่าถ่อศีล
หนวดถึงเข้าเคราถึงนมผมถึงตีน	ฝรั่งจีนแขกไทยก็ไซ้

(๒๕๑๓: ๓๘๒)

วิเคราะห์เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างถวายฎีกา

เนื้อเรื่อง ตอนถวายฎีกา เป็นตอนที่ ๓๕ ไม่ทราบว่าใครเป็นผู้แต่ง
แต่ได้รับยกย่องจากสมาคมวรรณคดีว่าแต่งได้ยอดเยี่ยมตอนหนึ่ง เหตุการณ์
ในตอนนี้ขมวดเข้มข้น ก่อนจะถึงจุดสุดยอด (climax) ของเรื่อง คือตอนนาง
วันทอง

เหตุการณ์ก่อนหน้านี้ คือ ขุนช้างฟ้องพระพันวษาว่าถูกจมีนไวย
ทำร้ายร่างกายในันแต่งงาน แล้วร้องทำหายไปถึงพระพันวษา พระพันวษาจึง
ให้สองฝ่ายพิสูจน์ความจริงด้วยการดำนํ้า จมีนไวยชนะคดี ขุนช้างต้องโทษ
ประหาร แต่นางวันทองไปขอให้จมีนไวยกราบทูลขอชีวิตขุนช้างไว้ จมีนไวย
ยอมทำตามเพราะเห็นแก่แม่

เหตุการณ์ตอนนี้กล่าวถึงจมีนไวยคิดถึงแม่วันทอง อยากให้แม่กลับ

มาอยู่พร้อมมีความสุขกับครอบครัวจึงลอบเข้าบ้านขุนช้าง ไส้ฝีบ่านผี
เรือนออกไปและสะกดทุกคนให้หลับ จากนั้นปลุกนางวันทองให้ตื่น ชวนให้
หนีไปด้วยกัน จะเห็นได้ว่าเป็นการสร้างเรื่องคล้ายกับตอนขุนแผนขึ้นเรือน
ขุนช้างเพื่อลักพานางวันทอง ขุนแผนก็ใช้มนตร์สะกดให้ทุกคนในบ้านหลับ
และก่อนเข้าถึงห้องนอนนางวันทอง ขุนแผนพ่นม่าน ๓ ชั้นที่เป็นฝีมือของ
นางวันทองปักไว้อย่างสวยงาม ในตอนนี้ จมื่นไวยก็พ่นม่าน ดังเมื่อขุนช้างฝัน
ตื่นขึ้นในตอนเช้าก็เห็นว่า “เห็นม่านขาดเรียวยาวประหลาดใจ”

เมื่อจมื่นไวยขอให้แม่ไปด้วย นางวันทองไม่ยอมไป ด้วยเกรงจะเกิด
เป็นคดีความเพราะเหตุ “ข้าลักไปไถลักมา” จึงบอกลูกให้แก้ไขปัญหามาตามระเบียบ
บ้านเมือง คือให้ปรึกษาขุนแผนเรื่องกราบทูลฟ้องร้องต่อพระพันวษา
พระองค์คงจะโปรดประทานให้ตามที่จมื่นไวยต้องการ และถือเป็นเกียรติยศ
รับรู้กันทั่วไป แต่เมื่อจมื่นไวยไม่ฟังคำแนะนำ นางวันทองก็ตามใจลูก
ยอมมาด้วย เมื่อถึงบ้านแล้ว จมื่นไวยกลับได้คิดว่าขุนช้างคงจะไปกราบทูล
ฟ้องพระพันวษา นางวันทองจะถูกลงโทษ จึงส่งคนไปเจรจาไกลเกลี้ยกับ
ขุนช้างว่า เป็นเพราะตนป่วยเป็นไข้ปางตาย จึงส่งคนไปรับแม่มาดูแล บังเอิญ
รักษาหายฟื้นคืนชีวิตมาได้ แต่ขอให้แม่อยู่ดูหน้ากันต่อไปก่อน พอหายดีแล้ว
จะส่งตัวนางวันทองคืน ขุนช้างได้ฟังแล้วแค้นใจว่าจมื่นไวยลักนางวันทองไป
เพราะกำเริบเหิมใจที่ชนะคดี จึงร่างหนังสือแล้วไปดักเข้าเฝ้าถวายฎีกา
พระพันวษาริ้วที่เรื่องราวของขุนแผน ขุนช้าง และนางวันทองไม่รู้แล้ว
ฟ้องร้องเป็นความกันหลายครั้ง จึงโปรดให้ตามตัวขุนช้าง ขุนแผน นางวันทอง
จมื่นไวยมาเข้าเฝ้าพร้อมกัน เพื่อตัดสินคดี เมื่อฟังความจากทุกฝ่ายแล้ว
พระพันวษารับสั่งให้นางวันทองตัดสินใจเองว่าถ้ารักใคร่ก็ให้เลือกอยู่กับผู้นั้น
นางวันทองไม่กล้าทูลตอบ พระพันวษาให้โอกาสอีกครั้งว่า ถ้าเลือกอยู่กับสามี
คนใดไม่ได้ จะเลือกอยู่กับจมื่นไวยผู้เป็นลูกก็ได้ นางวันทองจึงกราบทูลความ
รู้สึกของตนที่มีต่อขุนแผน ขุนช้าง และจมื่นไวย โดยหวังจะให้พระพันวษา

ตัดสินให้ แต่จากคำกราบทูลอย่างจริงใจของนางวันทอง กลับทำให้พระพันวษากริ้วว่านางวันทองสองใจเพราะกล่าวชื่นชมทั้งขุนแผนและขุนช้าง จึงมีพระบัญชาให้ประหารชีวิตนางวันทอง

ปมสำคัญของเรื่อง มีประเด็นน่าสนใจ ๒ ประการ คือ

๑. อำนาจของเพศชาย เหตุการณ์ในตอนนั้นแสดงให้เห็นว่านางวันทองตกอยู่ในอำนาจโลหะ โทสะ โมหะของฝ่ายชายที่ใกล้ชิดนางยิ่งกว่าผู้ใด นั่นคือขุนช้างและขุนแผนผู้เป็นสามี และจมีนไวยผู้เป็นลูก

เริ่มจากจมีนไวย ที่มียศบรรดาศักดิ์ เป็นที่โปรดปรานเพราะทำความดีความชอบ มีภรรยา ๒ คน ฐานะมั่งคั่ง บ่าวไพร่มากมาย ได้พ่อมาอยู่ด้วย พร้อมลาวทองและนางแก้วกิริยา พี่น้องข้างพ่อก็บริบูรณ์ แต่จมีนไวยก็คิดว่า “ถ้าพร้อมมูลด้วยแม่จะสำราญ” ความไม่พอใจในสิ่งที่มี แต่กลับมองหาสิ่งที่ขาด ทำให้จมีนไวยทำผิด ทั้งๆ ที่รู้ตัวว่าผิด นั่นคือบุกเรือนขุนช้างเพื่อเอาตัวแม่กลับคืนมา การบุกเรือนผู้อื่นในยามวิกาลเป็นความผิดทางอาญา และยังลักพาคนในบ้านออกมาอีกด้วย ก็เป็นความผิดอย่างร้ายแรง แต่จมีนไวยก็แก้ตัวว่า “รักตัวกลัวผิดแต่คิดไป ก็หักใจเพราะรักแม่วันทอง” จมีนไวยคิดว่าทำไปเพราะรักแม่ แต่ไม่ฟังคำทัดทานของนางวันทองที่มีเหตุผล กลับดึงดันด้วยอารมณ์ เมื่อนางไม่เต็มใจไป ก็บังคับ โดยขู่ว่า “จะตัดเอาศีรษะของแม่ไปทิ้งแต่ตัวไว้ให้อยู่นี้” เมื่อนางวันทองเห็นว่าลูกโมโหุนหัน จึงยอมตามใจ

ฝ่ายขุนช้างเมื่อฟื้นตื่นในตอนเช้า ไม่เห็นนางวันทอง แต่ประตูเปิดม่านขาด ข้าวของหายไป ให้บ่าวไพร่ตามหาก็ไม่พบ แทนที่ขุนช้างจะคิดว่าเกิดเหตุร้ายกับนางวันทอง กลับคิดว่านางวันทองหนีตามผู้ชายไป และประณามนางอย่างอาฆาตแค้น

คิดคิดให้แค้นแสนเจ็บใจ

สองหนสามหนกันแต่หนึ่ง

ช่างทำได้ต่างทุกอย่างจริง

พลั้งที่ลงไม่รอดนงายอดหญิง

คราวนั้นอ้ายขุนแผนมันแค้นชิง
ไม่คิดว่าจะเป็นเห็นว่าแก่
เอาเถิดเป็นไรก็เป็นไป

นี่คราวนี้หวังไปตามใคร
ยังสาระแนหลบลี้หนีไปไหน
ไม่เอากลับมาได้มิใช่กู

(๒๕๑๓: ๘๕๑)

เมื่อจมีนไวยส่งบ่าวมาไกลเกลี้ย โดยโกหกขุนช้างว่าป่วยจึงไปรับ
นางวันทองมา หายดีเมื่อไรจะนำตัวไปส่งคืน ขุนช้างรู้เท่าทันก็ยิ่งแค้นใจ พาล
โกรธทั้งขุนแผนและจมีนไวย ขุนช้างจึงเขียนฎีกา แล้วเสี่ยงชีวิตนำไปถวาย
พระพันวษา เพราะขุนช้างว่ายน้ำไปยึดเรือพระที่นั่งเพื่อถวายหนังสือฟ้องร้อง
กราบทูลว่า “แค้นเหลือปัญญาจะทานทน” การกระทำอุกอาจของขุนช้างครั้งนี้
ทำให้โดนโทษ ๓๐ ปี และพระพันวษาทรงวางพระราชกฤษฎีกาว่า หาก
มหาดเล็กรักษาทรงองค์คนใดปล่อยให้มีคนเข้ามาได้ถึงพระองค์ได้เช่นนี้ จะ
ต้องโทษประหารชีวิต

ฝ่ายขุนแผน ทั้งๆ ที่อยู่กับนางลาวทองและนางแก้วกิริยา แต่เมื่อ
ทราบข่าวว่าจมีนไวยพานางวันทองมาที่บ้าน ก็รีบแต่งตัวหาน้ำอบหอมฟุ้งไปหา
นางวันทองที่เรือนของจมีนไวย โดยคิดว่า “จำกูจะไปสู่สาวน้อง” ขุนแผนพูด
เอาความดีใส่ตัวว่า “จึงให้สู้กรับน้องมาร่วมเรือน” เพราะหวังแต่เพียงให้นาง
วันทองยอมร่วมรัก “ขอสบายสักหน่อยอย่าโกรธา” นอกจากพูดจาโอ้อวดแล้ว
ยังจับต้องกอดจูบนางวันทอง พฤติกรรมของขุนแผนในตอนนั้นจึงแสดงความ
เห็นแก่ตัวอย่างที่สุด ในขณะที่นางวันทองมีสติมั่นคง จิตใจหนักแน่น ไม่หลง
เพริศไปกับวาทะของขุนแผน นางวันทองยืนยันว่ารักมั่นคงในตัวขุนแผน รวม
ทั้งตัดพ้อว่าขุนแผนได้ดีมีสุขแล้วลืมนาง แต่ขอรับรองว่าขุนแผนอย่าทำให้นางทำ
ผิดศีลธรรม ดังบอกว่า

.....

หญิงเดียวชายครองเป็นสองมิตร

น้องนี้กลัวบาปทัณฑ์เมื่อดับจิต

ถ้ามิปลิดเสียให้เปลืองไปตามใจ

(๒๕๑๓: ๘๕๗)

นางวันทองอุปมาถึงความทุกข์ครั้งแล้วครั้งเล่าที่นางได้รับการกระทำของผู้ชายแต่ละคน ครั้งที่ขุนแผนพานางหนีเข้าป่านั้น “หน้าดำเหมือนหนึ่งทามินหม้อใหม่” ครั้งที่ขุนช้างนุดคร่ำไป ก็ “เหมือนลงทะเลลึก” ครั้งนี้จมีนไวยลักเอาตัวมา “หน้าจะดำเป็นน้ำหมึก” ดังนั้น สิ่งที่นางวันทองขอให้ขุนแผนเปลี่ยนปลดให้หมดอายุ ก็คือให้ไปเพ็ดทูลขอพระพันวษา เพราะหากพระพันวษาประทานนางให้ขุนแผน พระราชบัญญัติก็ถือเป็นที่สุดแล้ว

นางวันทองพูดจาอย่างมีเหตุผล และจิตใจมั่นคงที่จะไม่ยอมร่วมประเวณีกับขุนแผน ทั้งๆ ที่นอนอยู่ด้วยกัน

เมื่อพิจารณาจากเหตุการณ์ในตอนนี้ จะเห็นได้ว่าผู้ชายทั้ง ๓ คนต่างใช้อำนาจของความเป็นเพศชายกดขี่จิตใจและร่างกายของนางวันทองทั้งสิ้น นางวันทองพยายามใช้เหตุผลต่อสู้กับอารมณ์ของชายทั้งสาม ซึ่งเป็นสิ่งที่ยากยิ่ง สภาวะของนางวันทองสะท้อนให้เห็นสถานะของผู้หญิงในสังคมสมัยก่อนที่ด้อยกว่าผู้ชาย และแทบจะไม่มีโอกาสกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง

๒. ชะตากรรมของนางวันทอง เรื่องขุนช้างขุนแผนตอนนี้แสดงให้เห็นชะตากรรมของนางวันทองผ่านกระบวนการพิจารณาคดีความ โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้พิพากษาตัดสิน แม้พระพันวษาจะมีพระราชอำนาจที่จะตัดสินความทุกเรื่องตามพระราชวินิจฉัยของพระองค์ แต่พระองค์ก็ได้ทรงใช้พระราชอำนาจตามพระทัย ในกรณีรักสามเส้า ระหว่างขุนแผน ขุนช้าง นางวันทอง ทรงฟังความจากผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย แม้พระองค์จะรำคาญพระทัยที่ต้องตัดสินความให้ครอบครัวนี้อยู่บ่อยๆ แต่ก็ก็บรรยายว่า “พระปราณีเหมือนลูกในอุทร” พระพันวษาจึงเป็นกษัตริย์ที่มีพระราชอำนาจและมีพระเมตตา อย่างขุนช้างกระทำอกอาจ ว้ายนำไปถวายฎีกาถึงเรือพระที่นั่งพระองค์ก็รื้อหน้า และกริ้วข้ามวันจนถึงรุ่งเช้า ดังที่กล่าวว่า “ทรงเคืองขัดขุนช้างแต่กลางคืน” แต่เมื่อทอดพระเนตรเห็นขุนช้างมาเข้าเฝ้า ก็ทรงเมตตา จึงตรัสถามหาว่าหนังสือฟ้องของขุนช้างอยู่ที่ไหน “เออใครฟ้องมันไปไว้ไหน”